

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Bölgeselcilik Tartışmaları Işığında Merkezi Asya'nın Güvenlik Mimarisini Anlamak

*Understanding the Security Architecture of the Central
Asia in the Light of Regionalism Debates*

Öz

Soğuk Savaş'ın ve dolayısıyla iki kutupluluğun sona ermesiyle birlikte bölge, bölgeselcilik ya da bölgeselleşme gibi kavramları uluslararası ilişkiler analizlerinde yeniden yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı, bu kavramlardan hareketle ve realist paradigmanın işbirliği olgusuna yaklaşımı çerçevesinde Merkezi Asya'daki bölgeselci girişim, oluşum ve örgütlerin bölge güvenliğine etkilerini analiz etmektir. Devletler arasında işbirliği yapılmasını mümkün kılan genel çerçeveler olarak da nitelendirebileceğimiz bölgeselci inisiyatiflerin ise Merkezi Asya'da genellikle ya kalkınma ya da güvenlik girişimlerinin başlatıldığı görülmektedir. Ekonomik karakteri ön plana çıkan ve kalkınmayı hedefleyen bölgesel inisiyatiflerde nispeten başarılı olan bölge devletlerinin benzer bir gelişimi güvenlik alanında sergileyemedikleri tespit edilmektedir. Kanaatimizce kendine has özellikleri bulunan Merkezi Asya bölgeselciliğinin güvenlik alanındaki gelişimi sınırlayan ve beklenen faydaların elde edilmesini engelleyen temel nedenler sistemin yapısından kaynaklanan faktörlerdir. Çalışmanın temel tespiti çoğu dayatılmış bölgeselcilik kapsamında görebileceğimiz bu güvenlik inisiyatiflerinin bölgede devam etmekte olan büyük güç rekabeti nedeniyle görünür bir gelecekte de istenilen sonuçları üretmeyeceğidir.

Anahtar kelimeler: Bölgeselcilik, Merkezi Asya, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü (KGAÖ), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ).

Abstract

With the end of the Cold War and thus the end of bipolarity, the concepts of region, regionalism, or regionalization have started to be widely used

Sezgin KAYA

Doç. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü.
sezgink@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1535-5491

Cilt / Issue: 10(1) 187-224
Geliş Tarihi: 11.09.2022
Kabul Tarihi: 20.01.2023

Atıf: Kaya, S. (2023). Bölgeselcilik tartışmaları ışığında Merkezi Asya'nın güvenlik mimarisini anlamak. *Tesam Akademi Dergisi*, 10(1), 187-224. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1245686>

again in international relations analyses. This study aims to analyse the effects of regionalist initiatives and formations in Central Asia on regional security within the framework of the realist paradigm's approach to the cooperation issue. It is seen that regionalist initiatives, which can also be described as general frameworks that enable cooperation among states, are generally initiated in Central Asia either for development or security purposes. The countries of the region, which have been relatively successful in regional initiatives that have an economic character and aim at development, have yet to be able to display a similar development in the field of security. In our opinion, the main reasons limiting the development of Central Asian regionalism, which has its own characteristics, in the field of security and preventing the expected benefits from being achieved are the factors stemming from the structure of the system. The main conclusion of the study is that these security initiatives, most of which can be seen within the scope of imposed regionalism, will not produce the desired results in the foreseeable future due to the ongoing great power competition in the region.

Keywords: Regionalism, Central Asia, Commonwealth of Independent States (CIS), Collective Security Treaty Organisation (CSTO), Shanghai Cooperation Organisation (SCO).

Extended Abstract

With the end of the Cold War, concepts such as region, regionalism, or regionalization have become popular again in international relations analyses. In this period, which is also defined as the 'second wave' of regionalism or 'new regionalism', many initiatives that can be seen within the scope of regionalist activities were launched in Central Asia, and some regional organizations were established. It is understood that the countries of the region, which have regained their independence, see such initiatives and structures as a way out in order to combat the common problems they face in many areas ranging from energy to environmental problems, from development to security. The main purpose of the study is to analyse the reasons for the ineffectiveness of security regionalism in Central Asia and the main problems based on the basic assumptions of the realist paradigm on the cooperation issue.

The first thing that can be said in this context is that Central Asian regionalism has some unique features. Especially when it comes to security, it is seen that the countries of the region, whose nation-building processes are still in progress, act by prioritizing regime security. Therefore, these countries have approached all kinds of security organizations primarily from the perspective of internal security. As a natural consequence of this, collective defence structures that envisage acting together against a common external threat could not be established among the countries

of the region. On the other hand, it can be said that the role played by Russia as a hegemonic power is decisive in almost all regional formations. In most cases, Russia has primarily sought to consolidate its regional influence through these initiatives. This has led to deep concerns about the sovereignty of the countries in the region and prevented them from having confidence in their security initiatives. For these and other reasons, it can be argued that regionalist security initiatives in Central Asia resemble the 'first wave' regionalist movements of the Cold War era, despite the fact that almost all of them were launched in the post-1990 period, also referred to as 'second wave' regionalism.

However, in our opinion, the reasons stemming from the structure of the international system have been more decisive in the failure to create a comprehensive regional security architecture. The situation that can be defined as great power rivalry seems to be the main reason for both enabling the initiation of regionalist initiatives in Central Asia and leading to their limited development. For example, Russia does not want a rival foreign power in this geography, which it considers as its backyard. In addition, China, on the one hand, is trying to increase its regional influence, and on the other hand, it is trying to ensure that the region remains stable in terms of its economic development and global policies. The increasing regional influence of the US in the post-Afghanistan intervention period has brought Russia and China closer to each other and forced them into reluctant cooperation in Central Asia. The Central Asian countries, on the other hand, turned this competitive environment into an opportunity and used it to gain greater freedom of action for themselves in the 2000s. This environment of relative strategic autonomy has enabled the countries of the region to turn to the more realistic option of balancing instead of bandwagoning, which is a sign of unilateral dependence.

Nevertheless, it is important to note that the impact of this competitive environment on regionalist initiatives, especially on security areas, is largely negative, and it is unlikely that this picture will change in the foreseeable future. Because neither Russia nor China seems to be fully committed to regional formations that may limit their freedom of action. Moreover, these two countries, pursuing a great power policy, demand the loyalty of their interlocutors without offering them a fully mutually beneficial strategy. The clearest indicators of these findings are the regional security structures created in the post-Soviet period. For example, the first such structure, the CIS, resulted in hegemon-backed regionalism. To put it more broadly, due to the structure of the CIS,

Central Asia remained for a long time as a weak sub-security complex within a large regional security complex centred on Russia. Although it appears to be a multi-purpose structure, the main interest of the CIS is security. However, due to various reasons, security-related issues have never been dealt with in this structure to the extent required. In this respect, the CIS confirms the realist tradition's negative approach to security regionalism. As is well known, realists treat regional groupings as military alliances. Therefore, such organizations are expected to respond to common threats. In the case of the CIS, however, the situation is somewhat different.

As a matter of fact, some CIS member states pioneered the establishment of the CSTO as a structure that would reinforce security cooperation among themselves in the later period. In fact, the CSTO has a similar structure to the CIS in terms of security. However, the more concentrated membership structure gives the organization the appearance of being the core staff of the CIS. Although it appears to be a multi-purpose organization, the CSTO is essentially a military formation. Russia primarily uses the CSTO for strategic purposes, such as maintaining its control over the countries of the region and limiting the regional activities of organizations such as NATO or the SCO. Therefore, it can be said that Russia's primary objective in joining the SCO, the region's most comprehensive security structure, is to limit China's growing influence in Central Asia. China's view of the CSTO is extremely pragmatic. This is because China cares about the CSTO primarily because of its possible contribution to the security of its own global initiative, the Belt and Road initiative. Otherwise, China's view of the CSTO is essentially sceptical, and it is aware that Russia wants to use this structure as a tool to maintain its influence in the region.

In conclusion, although there is formal cooperation between the CSTO and the SCO, especially to combat problems such as terrorism, it is doubtful that these structures will make a significant contribution to important issues such as the prevention of possible conflicts between the countries of the region. In its current form, the CSTO seems to serve Russia's political and military interests in the region. The SCO, on the other hand, facilitates China's political and economic access to the region. Therefore, the level of the relationship between the two organizations is uncertain. In short, it is pointless to expect that, such regionalist experiments which institutionalize the asymmetrical relations of the region's countries with Russia and China, can make a significant contribution to their security.

Giriş

Uluslararası ilişkiler analizlerinde “bölge”, “bölgeselcilik” ve “bölgeselleşme” gibi kavramlar Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden ön plana çıkmıştır. Zira bu dönemde Dünya'nın pek çok yerinde bölgeselcilik ya da bölgeselleşme kapsamında görebileceğimiz girişimlerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Kimilerince “yeni bölgeselcilik” olarak da tanımlanan bu sürecin hiç şüphesiz Merkezi Asya'ya da önemli yansımaları olmuştur. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlıkları yeniden kazanan bölge devletleri, kendi aralarında bölgeselcilik kapsamında değerlendirebileceğimiz ve pek çoğu kayda değer bir sonuç vermemiş olan girişimlerde bulunmuşlardır. Kendine has bazı özellikler taşıyan Merkezi Asya bölgeselciliğinde en önemli gündem ise genellikle ekonomik kalkınmayla birlikte güvenlik olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren ise Merkezi Asya'da güvenlik alanını düzenlemeye çalışan çok sayıda bölgeselci girişim yani örgütlenme başlatılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, bölgeselcilik kavramından hareketle ve neo-realist kuramın bakış açısıyla söz konusu denemelerin neden kendilerinden beklenen türden sonuçlar vermediğini anlamaya çalışmaktır.

Öncelikle kendi içinde bütüncül bir alt bölge oluşturulduğunu düşündüğümüz “Merkezi Asya” kavramını, daha genel bir manaya sahip olduğunu düşündüğümüz Avrasya'dan farklı olarak, bölgede yer alan Türk devletleriyle birlikte Tacikistan ve Rusya'yı da içine alacak şekilde kullandığımızı belirtmek isteriz. Bununla birlikte, Merkezi Asya'nın aynı zamanda bölgesel ve küresel güçler arasındaki bir jeopolitik çekişme alanı olduğu kabul ederek, yapacağımız değerlendirmelerde salt bölge içi dinamiklerin değil ama aynı zamanda uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmekteyiz. Bilindiği üzere bölge, en genel manada sınırlı sayıda devletin birbiriyle coğrafi bir ilişki içinde oldukları ve aralarında belli bir düzeyde karşılıklı bağımlılığın bulunduğu alan olarak tanımlanabilir. Bölge içinde yer alan her devlet için diğer aktörlerin davranışları, işbirlikçi ya da düşmanca olmalarından bağımsız olarak, dış politika belirlemede hesaba katmaları gereken en önemli unsurdur. Dolayısıyla bölgesel alt sistemleri devletlerin coğrafi yakınlık nedeniyle bir arada buldukları kümeler olarak da görebiliriz. Elbette bu devletler arasında güvenlik, ekonomi ve siyasi ilişkiler bakımından kayda değer ilişkilerin bulunması da gerekmektedir (Kacowicz, 1999, s. 530).

Diğer bir deyişle coğrafi yakınlık önemli bir unsur olmakla birlikte bölge tanımının temel kıstası değildir. Ancak Uluslararası İlişkiler

disiplinindeki yaygın kullanımına bakacak olursak, bölge kavramının genellikle ulusal ölçeğin ötesindeki bir coğrafi bölünmüşlüğe işaret edecek şekilde kullanıldığını da söylenebilir (Yılmaz, 2022, s. 607). Şüphesiz bölge kavramını tanımlamakta ya da bir bölgenin sınırlarının neresi olduğunu belirlemekte kavramsal ve kuramsal açıdan bazı güçlükler bulunmaktadır. Bununla birlikte, bölge tanımı yapılırken genellikle coğrafi süreklilik, etkileşim, belli bir topluluğa ait olmaya dair öznel bir algı ya da kolektif bir bölgesel kimliğe sahip olma gibi birtakım ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlara ilaveten her bölgenin kendine has bazı öznel nitelikleri de olabilmektedir. Belli bir düzeyde sosyal ve kültürel homojenlik, üçüncü taraflara yönelik benzer siyasi tutumlar ya da dışsal davranışlar, aktörler arasındaki politik karşılıklı bağımlılığı gösterecek şekilde oluşmuş ortak politik kurumlar, belli bir seviyede ekonomik karşılıklı bağımlılık ve çatışma yönetimi veya çözümü gibi konularda geliştirilmiş ortak davranışsal kriterlerin varlığı da bu açıdan önemlidir (Kacowicz, 1999, s. 530). Ancak önemle belirtelim ki çalışmanın bölgeselcilik literatürüne ilişkin disiplin içindeki kavramsal karışıklığı giderme ya da anlayış farklılıklarını ortadan kaldırma gibi iddialı bir hedefi bulunmamaktadır. Bunun yerine çalışmada bölgeselcilik ekseninde yürütülen disiplin içi tartışmalardan istifade ederek Merkezi Asya bölgeselciliğinin kendine has yönlerini tespit etmek gibi daha mütevazı bir amaç güdülmektedir.

Bölgeselcilik, Bölgeselleşme ve İşbirliği Olgusu

Yukarıda da ifade edildiği üzere bölgeselcilik ve bölgeselleşme, günümüzde uluslararası politika analizlerinin göz ardı edilemeyecek bir boyutu haline gelmiştir. Buna mukabil, disiplin içerisinde henüz bu kavramlara dair bir anlayış birlikteliğinin oluşturulamadığı görülmektedir. Bu bağlamda söylenmesi gereken ilk şey, bir alan içerisinde daha yakın ekonomik bağların oluşmasına yol açan doğal ve yerel bir süreç olarak görebileceğimiz bölgeselleşmenin, bir bölgedeki hükümetler tarafından belirlenen kurumsal bir çerçeve olarak tanımlayabileceğimiz bölgeselcilikten farklı olduğudur. Zira bölgeselleşmenin itici gücü genellikle hükümet dışı aktörlerin uluslararasılaşan faaliyetleriyken bölgeselcilik daha ziyade hükümetler arası pazarlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkar (Libman, 2007, s. 402). Aslında bölgeselleşmeyi bir bölgedeki toplumsal bütünleşmenin artmasıyla yani yoğunlaşan ekonomik ve toplumsal etkileşimler sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak da görebiliriz. Bu nedenle bölgeselcilik önceleri gayri resmi entegrasyon ya da “yumuşak bölgeselcilik” şeklinde tanımlanmıştır (Hurrell, 1995, s. 334).

Bölgeselciliği ise çok genel bir şekilde bir bölgede yer alan devletler arasındaki bir işbirliği süreci olarak nitelendirebiliriz. Zira çoğu durumda bölgeselci faaliyetlerin müzakereler, devletler veya hükümetler arası anlaşmalar ya da rejimler şeklinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu türden işbirlikçi girişimler genellikle dışsal tehditlere yanıt vermek, devletlerin bölgesel pozisyonları koordine etmek ya da devletler arasında müzakere forumları oluşturmak gibi bazı amaçlara hizmet etmektedir. Öte yandan söz konusu girişimlerin devletler arasında karşılıklı kazanımları koruma, ortak değerler oluşturma veya özellikle bölgesel bağımlılıktan kaynaklanan ortak sorunları çözme gibi bazı başkaca amaçları da olabilmektedir. Güvenlik alanında oluşturulduklarında ise bu türden girişimlerin bölgesel güç dengesinin istikrarını sağlama, devletler arasındaki güven arttırıcı önlemleri kurumsallaştırma ya da bölgesel boyutta bir güvenlik rejiminin oluşturulmasını sağlama gibi bazı önemli faydalarının olacağı da düşünülebilir. Elbette bu türden çabalar diğer entegrasyon türlerinin aksine, son tahlilde devletçidir ve devletlerin rolünü ya da hükümetlerin gücünü koruma veya arttırma amacıyla tasarlanmışlardır (Hurrell, 1995, s. 337).

Bölgeselcilik ya da bölgeselleşmemin daha doğru anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavramlarının temelini oluşturan bölge ile tam olarak neyin anlatılmak istenildiğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere aksi görüşlerin varlığına karşın bölge kavramı büyük ölçüde coğrafi bir çağrışımla kullanılmaktadır. Bu bakımdan coğrafya tek değilse bile en önemli referanstır ama son tahlilde bölge diyebileceğimiz oluşumların sınırsal boyutları bulunmak durumundadır (Hettne, 2008, s. 88). Ancak bir alanı bölge olarak tanımlayabilmemiz için, coğrafyanın yanı sıra buradaki ülkeler ya da toplumlar arasında tarihsel, kültürel, iktisadi ve hatta siyasi ortaklıkların da olması gerektiği açıktır. Kısacası salt ortak bir alanı paylaşıyor olmaları nedeniyle bir grup ülkeyi 'bölge' olarak tanımlayamayız. Bunun mümkün kılacak olan şey ise bölgede konumlanmış devletler ve devlet-dışı aktörler arasındaki ortaklıklar ve etkileşimlerdir.

Tam da bu nedenle Fawcett bölgelerin, üyelerinin bazı tanımlanabilir ortak özellikleri olan devletlere, gruplara veya teritoryaliteye dayalı birimler ya da "alanlar" olduğu görüşündedir. Bu açıdan bölgeler, devletlerden oluşan uluslararası sistemden daha küçük, ancak herhangi bir devletten veya devlet dışı birimden daha büyük oluşumlarıdır. Öte yandan bölgeler daimî ya da geçici, kurumsallaşmış veya kurumsallaşmamış nitelikte de olabilirler. Bölgeselleşme ise belli bir bölgede yer alan devletlerin ve devlet dışı aktörlerin işbirliği yaptığı ve stratejilerini koordine ettikleri

bir politika yapma biçimi ya da projedir. Dolayısıyla bölgeselciliğin amacı, bir veya daha fazla alanda ortak amaçlar belirleme ve bunları elde etmektir. Bu şekilde anlaşıldığında bölgeselcilik, bölgesel farkındalığın veya topluluk duygusunun oluşturulmasından (yumuşak bölgeselcilik), bölgesel grupların ve ağların konsolidasyonu yoluyla devletler arası düzenlemeler ve örgütlenmeler gibi resmi faaliyetlere (sert bölgecilik) değin geniş bir alanı kapsamaktadır (Fawcett, 2005, s. 24).

Bölgeselcilik şayet bir politika yapma biçimi veya proje ise o halde bölgeselleşme de tıpkı küreselleşme gibi her şeyden önce bir süreçtir. Ticaretin, insanların, fikirlerin ve hatta çatışmaların bölgesel düzeyde yoğunlaşmasıyla oluşan bölgeler, zamanla bölgesel aktörlerin, ağların ve örgütlerin ortaya çıkmasına yol açarlar. Bu bağlamda güvenlik, her ne kadar ekonomik konular kadar görünür olmasa da bölgeselleşme açısından temel belirleyicilerden biridir. Ancak önemle belirtmek gerekirse bölgeselleşme güvenlik alanında, ekonomik alanda olduğundan biraz farklı bir manaya sahiptir. Zira ekonomik alandakinden farklı olarak, güvenlik alanında bölgeselleşme; bölgesel nitelik kazanmış çatışmalara küresel değil de bölgesel boyutta yanıt vermek üzere kullanılmaktadır. Örneğin iç çatışmaların veya devletler arası çatışmaların sınırları aşarak komşu devletleri veya aktörleri etkileyip, onlara yayılma olasılığı bölgesel yanıt vermeyi gerektiren bir durumdur. Ancak Fawcett'in biraz da Wendt'e nazire yaparak söylediği gibi bölgeler ya da bölgeselcilik en nihayetinde "devletlerin onlardan anladıkları" şeylerdir. Yani bölgecilik fikrini anlamlandırmak için tanımsal ve kuramsal açıdan biraz esnek olmak gerekmektedir. Zira bir "ideal bölge" olmadığı gibi tüm bölgeler için geçerli tek bir gündem de olamaz. Ayrıca devletler gibi bölgeler de farklı bileşenlere, imkanlara ve amaçlara sahiptirler. Bu sebeple tıpkı kimlik gibi bölgesellik de verili ve sabit değildir, inşa edilirler ve değişirler (Fawcett, 2005, ss. 25-26).

Ayrıca doğal olarak, hangi teorik perspektiften ele alındıklarına bağlı olarak bölgeselciliğin ve bölgeselleşmenin anlamı değişecektir. Örneğin karşılıklı bağımlılık perspektifinden bakıldığında bölgeselleşme son derece olumlu bir şey olarak görülebilir. Zira hep birlikte bir bölge içinde konumlanmış bulunan devletler örneğin ekolojik, stratejik ya da ekonomik açıdan aslında aynı geminin içinde yer almaktadırlar. Nitekim yürütülen pek çok politik ve akademik tartışmada bölgeselleşmenin genelde iyi bir şey olarak ele alındığı görülür (Hurrell, 1995, s. 334). Bu bağlamda bölgeselciliği ulusal çıkarların ya da milliyetçiliğin bir alternatifi olarak da görmemek gerekir. Aksine karşılıklı bağımlı bu dünyada bölgeselcilik aslında devletin rolünü ve hükümetin gücünü

destekleyen, arttıran ve koruyan bir araçtır. Günümüz dünyasında birçok devletin, ulusal çıkarlarına zarar verebilecek nitelikteki bazı küresel zorlukların üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip oldukları düşünülecek olursa bu çok daha anlaşılabilir olacaktır (Hettne and Söderbaum, 1998, s. 4). Kaldı ki bölgeselleşmenin bir anlamda daha zayıf devletlere Batı egemen (western dominated) düzene giriş için bir kapı araladığı da düşünülebilir (Fawcett, 2005, s. 30).

Daha işbirlikçi bir dünya tahayyülünden temellenen bu liberal perspektifin aksine, realizmin bölgeselcilik ya da bölgeselleşme meselesine yaklaşımı biraz daha mesafelidir. Çünkü bu kapsamda değerlendirilebilecek oluşum ya da girişimlerin hemen tamamı işbirlikçi bir ortamın varlığını gerektirir. Dolayısıyla bölgeselcilik ya da bölgeselleşme konusunda bu iki perspektif arasındaki fark, özünde işbirliği konusundaki yaklaşım farklılıklarından temellenmektedir. Bilindiği üzere liberaller, rutin gündelik meselelerden en ciddi krizlere değin pek çok alanda devletlerin işbirliği yapabileceğini düşünürler. Bu anlayışın bir yansıması olarak, kurallar ve kurumlar hem işbirliği yapmayı mümkün kılmaları hem de anarşik yapıdan kaynaklanan olumsuzlukları gidermeye yardımcı olmaları nedeniyle önemsenirler. Liberalizmin uluslararası düzen ve istikrar açısından bu türden oluşumlara yükledikleri bir diğer işlev ise realistlerce davranışlarını belirlediğini iddia edilen “aldatılma korkusu” ya da “hile olasılığını” “azaltmalarıdır. Ancak şunu da belirtelim ki liberalizmin özellikle kurumsalcı kanadı, devletleri işbirliğine iten şeyin dünyayı daha iyi bir yer haline getirme çabası değil, mutlak kazanç arayışı olduğunun farkındadır (Haar, 2009, s. 141-144). Buna mukabil realistler işbirliği fikrine çok sıcak yaklaşmazlar. Grieco'ya göre bunun temel nedenleri aldatılma korkusu ve nispi kazanç hesaplamalarıdır (Grieco, 1988, s. 487). Görüldüğü üzere devletlerin rasyonel birer aktör oldukları konusunda hemfikir olan bu teoriler, onların çıkarlarını elde ederken nasıl bir mantıkla hareket edecekleri konusunda ayrışmaktadırlar.

Ancak Jervis'in de ifade ettiği üzere, neo-realistler ile neo-liberaller arasındaki mutlak çıkar-nispi çıkar ayrışmasının çok da abartılmaması gerekir. Ona göre ne realistler her durumda önemli olanın görece kazanç olduğunu söylemektedir ne de liberaller bu ayrım konusunda aşırılıkçı bir tavır takınmaktadır. Dolayısıyla Jervis'e göre işbirliği ve kurumlar konusunda da bu iki kuram arasında önemli bir fark yoktur. Zira realistlerin devletlerin diğerlerinin çıkarlarıyla ilgilendikleri ve sıfır toplamlı bir mantıkla hareket ettikleri iddiası mantıksızdır. Ayrıca neo-liberaller de ekstrem çatışma vakıalarını reddetmezler. Sadece dünya siyasetinin bütünüyle bundan ibaret olmadığını söylerler. Pek

çok durumda ve konuda devletler birlikte hareket ederek anarşinin etkilerini azaltmak, karşılıklı çıkarlarını elde etmek ya da birbirlerine zarar vermeme yeteneğine sahiptirler (Jervis, 1999, ss. 43-47).

Öte yandan Jervis uluslararası işbirliği hususunda realizmin kendi içinde de bir ayrım yapılması gerektiğini düşünür. Bu düşünceye göre neo-realizmin saldırgan kanadı bu konuda çok daha katıken savunmacı kanat, neo-liberalizme daha yakındır. Elbette onlar da çeşitli nedenlerden ötürü liberaller kadar da iyimser değildirler. Çünkü savunmacı realistler, aktörlerin ortak çıkarlara erişme konusundaki yeteneklerine neo-liberallere göre daha az inanmaktadır. Bazı öze durumlarda güvensizlik ve aldatma korkusu, üstesinden gelinemeyecek kadar şiddetli olabilir. Öte yandan Jervis, realistlerin uluslararası kurumların faydasını da bütünüyle reddetmediklerini ileri sürmektedir. Ancak son tahlilde realistler kurumları, özerk olmadıkları düşüncesinden hareketle devlet idare sanatının birer aracı olarak görmektedirler. Ayrıca kurumlar, kurucularının öngördüğünün aksine yalnızca devlet davranışlarını sınırlandırmazlar ama aynı zamanda neyin mümkün ve istenilir olduğu göstererek inançları da değiştirebilirler. Dolayısıyla kurumlar sadece çıkarları yansıtmazlar aynı zamanda onları biçimlendirirler. Ancak yine de etkilerini abartmamak gerekir (Jervis, 1999, s. 59). Bu yaklaşımın özellikle çalışma konumuz olan Merkezi Asya'daki güvenlik bölgeselciliğini anlama bakımından yararlı olduğunu ileri sürebiliriz. Zira bölge devletleri kendi aralarında muhtemel faydalarının farkında olarak çok sayıda güvenlik inisiyatifi başlatabilmişlerdir. Öte yandan bu yapıların devlet davranışlarını şekillendirici bir etki yarattığı da açıktır.

Ancak aşağıda da görüleceği üzere Merkezi Asya'daki bu oluşumların neredeyse tamamı, ne istenilen düzeyde bir başarı sağlayabilmiş ne de arzu edildiği gibi bir gelişim göstermiştir. Bu yönüyle bölgesel gelişmelerin realist paradigmanın en azından güvenlik işbirliğine dair öngörülerini teyit eder nitelikte olduğu söylenebilir. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede temel konusu güvenlik konularını düzenlemek olan ve bölgeselcilik kapsamında görebileceğimiz çok sayıda örgütün kurulduğu görülmektedir. Ancak bu örgütlerin neredeyse tamamı benzer niteliklere sahip olup, yetersiz sonuçlar üretmişlerdir. Bu olumsuz tabloya rağmen bölge devletleri yine de kendi aralarında benzer örgütler kurmaya devam etmişlerdir. Mesele bu yönüyle de realist paradigmanın öngörülerini doğrulamaktadır. Bilindiği üzere realistler, örgütlerin uluslararası politikada oynayabilecekleri roller konusunda da pek iyimser değildirler. Örneğin Waltz uluslararası örgütleri, devletlerin birtakım amaçlara ulaşabilmek maksadıyla oluşturdukları yapılar olarak

görmektedir. Devletler, özellikle de güçlü devletler tarafından ve onların istekleri doğrultusunda oluşturulan bu yapılar, ancak onların çıkarlarına hizmet edebildikleri ölçüde ve sürece varlıklarını sürdürebilirler. Waltz da tıpkı diğer realistler gibi uluslararası kurumların aslında ulusal hükümetlerin kendi çıkarlarını takip edebilmelerinin bir aracı olduğunu düşüncesindedir (Waltz, 2000, ss. 24-26).

Bölgeselcilik özelinde düşünülecek olursa, realistler de sayıları her geçen gün artan ve varlıkları yadsınamayacak oluşumların farkındadırlar. Dolayısıyla realistler tartışmayı daha ziyade bu oluşumların etkinliği üzerinden yürütürler. Özellikle neo-realistler açısından bölgeselci politikalar ya da bölgesel işbirlikleri, ittifak oluşturma politikasıyla büyük benzerlikler göstermektedir (Kubicek, 2009, s. 239). Bu bağlamda bölgesel gruplaşmalar, bir bakıma muhatap olunan dış zorluklara verilen birer yanıt olarak ortaya çıkarlar ve bu yönüyle ekonomik bölgecilik ile politik bölgecilik arasında esaslı bir fark yoktur. Öyle ki ekonomik bölgecilik dahi neo-merkantilist dönem rekabetinde bir strateji olarak görülür. Bu açıdan uluslararası ekonomik düzeni belirleyen müzakerelerde bu türden oluşumlar birer pazarlık kozu olarak kullanılmaktadır. Neo-realistler ise görece olarak zayıf devletler tarafından oluşturulan bölgesel nitelikteki ekonomi ve güvenlik alanındaki düzenlemeleri bile aslında büyük güç siyasetiyle ilişkilendirip, hayatta kalmalarını onların politika ve tutumlarına bağlı görmektedirler (Hurrell, 1995, ss. 340-341).

Aktardığımız bilgilerden anlaşıldığı üzere realist gelenek bölgeselleşmeyi de güç siyasetinin bir bileşeni olarak ele almaktadır. Aslına bakılırsa uluslararası alanda farklı motivasyonlarla ortaya çıkan çok sayıda bölgeselci inisiyatif bulunmaktadır. Ancak bölgeselleşme çabalarında genellikle güvenlik endişelerini giderme ve kalkınma sorunlarının üstesinden gelme biçiminde ifade edebileceğimiz iki temel unsurun ön planda olduğu söylenebilir. Her ne kadar küresel anlamda güvenlik, gerçeklikten ziyade bir umut olarak görülse de bölgesel düzeyde güvenliğin çok daha mümkün bir durum olarak düşünüldüğü söylenebilir. Zira bölgesel güvenlikten bahsedildiğinde devletlerin veya diğer birimlerin güvenliklerinin birbirinden ayrı ele alnamayacak kadar yakın olduğu görülür. Öte yandan bölgesel düzey, ulusal ve küresel düzeylerdeki güvenlik etkileşiminin aşırılıklarının giderildiği ve eylemlerinin çoğunun gerçekleştiği yerdir (Buzan and Waever, 2003, s. 43). Dolayısıyla güvenlik alanındaki bölgeselci girişimlerin önemi daha etraflıca düşünülmelidir. Kaldı ki bölgeselcilik, aynı zamanda kalkınma ve güvenlik alanlarında çevre ile merkez arasındaki yapısal farkı azaltmak, yani çevreden aralana geçebilmek için kullanılabilir bir strateji olarak da görülebilir

(Hettne and Söderbaum, 1998, s. 14). Tam da bu nedenlerle Merkezi Asya devletleri çoğu kâğıt üzerinde kalmış gibi görünen bölgeselci girişimlere yatırım yapmaya devam etmektedir.

Yeni Bölgeselcilik Tartışmaları

Yukarıda da ifade edildiği üzere, bölgeselciliğin Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde daha sık kullanılan bir kavram haline gelmesi ve disiplinin teorik tartışmalarına yeniden konu edilmeye başlaması Soğuk Savaş sonrası dönemde olmuştur. Bu dönemde Merkezi Asya da dahil olmak üzere Dünya'nın pek çok yerde bölgeselcilik ya da bölgeselleşme kapsamında görebileceğimiz gelişmelerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Kimilerince "yeni bölgeselcilik" olarak da adlandırılan bu dönemin, bölgeselci hareketlerinin tarihsel gelişiminden bazı noktalarda ayrıştığı söylenebilir. Bilindiği üzere bölgeselciliğin ilk dalgası olarak da adlandırabileceğimiz gelişmeler II. Dünya Savaşı'nı müteakiben ortaya çıkmıştır. Buzan ve Wæver iki kutup arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın ve bu dönemde hız kazanan sömürgelerin bağımsızlaşma sürecinin yeni devletlerin ortaya çıkmasına yol açtığını ve bunun da bölgeselleşme eğilimini arttırdığını belirtirler. Her ne kadar ilgili dönemde küresel anlamda yoğun bir iki kutuplu güvenlik anlayışı geçerli olsa da aslında Üçüncü Dünya'da da aynı derece yoğun bir bölgesel güvenlik kompleksleri oluşumu söz konusudur (Buzan and Wæver, 2003, ss. 16-17). Aktardığımız bilgilerden anlaşıldığı üzere güvenlik bu dönemin bölgeselci arayışlarında temel motivasyon unsurlarından birisi olmuştur. Benzer bir tespiti yeni dalga bölgeselci hareketler için de yapmak mümkündür.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise eski bölgesel örgütlerin yeniden gözden geçirildiği, yeni bölgesel örgütlerin oluşturulduğu, bölgesel düzenlemelerin güçlendiği yeni bir dönem başlamıştır. Buna bağlı olarak bölgeselleşme eğilimi hız kazanmış ve bu türden girişimlerin sayısında, kapsamında ve çeşitliliğinde bariz bir artış gözlemlenmiştir. Bu yeni oluşumların bir bölümü ekonomik entegrasyonu da kapsayan ve resmi kurumsal yapıları olan mikro-ekonomik örgütlerken, diğer bir bölümü ise çatışmaları kontrol altında tutmaya dönük makro-bölgesel örgütler şeklindedir (Hurrell, 1995, s. 331). 1990'lı yıllara gelindiğinde artık bölgeselleşme geri döndürülemez bir süreç haline almış ve yalnızca bölgesel örgütlerin değil, aynı zamanda bu türden oluşumlara üye olan devletlerin sayıları da sürekli artmıştır. Böylelikle uluslararası sistemin giderek daha ademi-i merkezci bir hal aldığı ve değişen bölgesel güç dengelerinin kendisini yeni kurumsal biçim ve pratiklerle göstermeye

başladığı görülmüştür (Fawcett, 2005, ss. 29-30).

Aslında bölgeselciliğin çok daha köklü ve kısmen unutulmuş bir geçmişi olduğunu da söylenebilir. Örneğin Acharia aslında 19. ve 20. yy'ın "pan" hareketlerinin de bu bağlamda görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Dekolonizasyon sürecinin bir devamı olan pan hareketler salt siyasi ya da stratejik amaçlara dönük olmayıp, aynı zamanda çok boyutludurlar ve ırksal, sosyal, iktisadi ve siyasi birliktelikleri de kapsarlar. Ayrıca evrenselcilik-bölgeselcilik tartışması Latin Amerika ülkelerinin etkisiyle Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması (BMKA) taslağının hazırlanması esnasında da gündeme gelmiştir. Nitekim BMKA'nın 33. Maddesi açık bir şekilde çatışma kontrolü ve barışçıl çözümler konusunda bölgesel örgütlerin rolünü kabul etmektedir (Acharia, 2012, ss. 5-6). 1950'lerden başlayıp 1970'lerin sonlarına değin sürmüş olan "eski" bölgeselcilik ile 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan "yeni" bölgeselcilik arasında hem nicelik hem de nitelik yönünden önemli farklılıkların olduğu da belirtmek gerekir.

Yeni dönem bölgeselci hareketlerin ayırt edici yönlerini ortaya koymaya çalışan Hettne'ye göre eskisinden farklı olarak yeni bölgeselcilik çok kutupluluğa has bir durum olup, bir bakıma onun yeni bir görünümü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle yeni bölgeselcilik ve çok kutupluluk aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidir. Oysa eski bölgeselcilik büyük ölçüde iki kutupluluğa has bir durumdur. İkinci önemli fark ise eski bölgeselci hareketlerin daha ziyade süper güçlerce "yukarıdan dayatılan" ve onlar tarafından dizayn edilmiş, dolayısıyla yine onların kontrolünde olmasıdır. Yeni bölgeselcilik ise büyük ölçüde bölge içinden ve "aşağıdan gelen" taleplerle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle oluşturucu devletlerin ve diğer aktörlerin iradesi çok daha belirleyicidir. Ekonomik bütünleşme açısından bakıldığında eski bölgeselcilik daha korumacıken yeni bölgeciliğin "açık" olduğu görülür. Karşılıklı bağımlılığa dayanan günümüz dünya ekonomisine daha uyumlu oluşu yeni bölgeciliğin üçüncü önemli farklılığıdır. Dördüncü fark ise eski bölgeciliğin daha spesifik hedeflere dönük olmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan birçok girişim ya güvenlik ya da ekonomi¹ odaklıdır. Oysa yeni bölgeselcilik çok boyutlu ve daha geniş kapsamlı bir niteliğe sahiptir. Ticari ve ekonomik entegrasyonun yanı sıra çevre, sosyal politika, güvenlik ve demokrasi gibi konuları da içerebilmektedir. İki bölgeselleşme türü arasındaki bir diğer fark aktörlerle ilgilidir. İlki sadece egemen devletler arası bir durum olmasına karşın, ikincisinde artık devlet dışı aktörler de aktif bir şekilde yer almaktadır (Hettne, 1999, ss. 7-8).

Ancak hemen belirtelim ki Acharia'nın da vurguladığı gibi 1990'lardan sonra ortaya çıkan yeni bölgeselcilik teorik bir perspektif olarak görülmemeli, daha ziyade küreselleşmenin etkilerini de dikkate alarak bölgeselcilik çalışmalarının kapsamını genişletmeye dönük entelektüel bir çaba olarak anlaşılmalıdır. Burada resmi yapıları ve hükümetler-arası etkileşimleri dikkate alan geleneksel bölgeselci görüşlerin ötesine geçme gibi bir arayış söz konusudur. Bu durum, aynı zamanda küreselleşmeye ve özellikle de ulus devlete yönelik göçmenler, sığınmacılar, çevresel bozulma, sınır aşan suçlar ve finansal dalgalanmalar gibi ulus-aşırı aktörlere ve tehditlere verilen doğal bir yanıt gibidir. Zira Avrupa Birliği (AB)'de dahil olmak üzere mevcut resmi yapıların hiçbiri, bu türden zorluklarla mücadeleyi mümkün kılacak donanıma sahip değildiler. Bu nedenle yeni bölgeselciliğin belki de en ayırt edici yönü, devlet-dışı aktörler ile gayri resmî süreçleri bir arada bölgeselleşme çalışmalarına katma çabasıdır (Acharia, 2012, ss. 8-9).

Kısacası, bölgeselleşme tartışmaları ile küreselleşme süreci arasında yadsınamaz bir bağlantı bulunmaktadır. Ancak küreselleşme ile bölgeselleşme arasındaki ilişkinin niteliği konusunda farklı görüşlerin olduğunu da belirtmek gerekir. Kimileri bölgeselleşmeyi küreselleşmenin bir bileşeni olarak görürken, kimileri de onun küreselleşmeye bir meydan okuma ya da yanıt olduğu düşüncesindedir. Bunların yanı sıra bölgeselleşme ile küreselleşmeyi birbirine paralel süreçler olarak okuyan başka bir perspektiften de bahsedebiliriz (Kacowicz, 1999, s. 533). Zira bölgeselleşme ile küreselleşmenin irtibatı, genellikle ekonomik süreçler üzerinden kurulmaktadır. Ancak yeni bölgeselcilik olgusu bize güvenlik, kolektif kimlikler ve dolayısıyla pazarlık kapasitesi gibi bölgeselleşmenin ekonomik olmayan faydalarını görme imkânı da sunmaktadır. Zira istikrar ile kalkınma, çatışma ile az gelişmişlik arasında görmezden gelinemeyecek netlikte bağlantılar bulunmaktadır. Burada ele alınması gereken ikinci ekonomik olmayan fayda ise artan pazar büyüklüğüyle ilgilidir. Bölgesel düzeyde etkili bir koalisyon oluşturma yoluyla tarafların çıkarların birleştirilmesi ve toplu pazarlık gücü bu açıdan önemlidir. Bölgesel düzeyde kolektif pazarlık yapabilme şansı, kenarda kalmış devletlerin dünya sistemindeki ekonomik pozisyonunu da geliştirecektir (Doidge, 2007, ss. 13-15).

Merkezi Asya'daki bölgeselleşme girişimleri yeni bölgeselciliğe ilişkin tartışmalar ışığında ele alındığında, dikkat çekici bir görüntü sergilemektedir. Öncelikle bölge devletlerinin hemen hemen tamamının, yeni bölgeselcilik tartışmalarının yapıldığı dönemde bağımsızlıklarını kazandığı görülür. Dolayısıyla bölgedeki tüm bölgeselcilik denemeleri ve bölgeselleşme

süreçleri aslında yeni dalganın içinde ve küreselleşme tartışmalarına paralel şekilde ortaya çıkmıştır. Yeni bölgeselciliğin farklılıkları ya da niteliğine ilişkin tespitler, Merkezi Asya'da ortaya çıkan ve ekonomik yönü ağır basan ya da kalkınma bölgeselciliği olarak tanımlayabileceğimiz örnekler açısından oldukça geçerlidir. Buna mukabil güvenlik alanındaki bölgeselci girişimlerin, Soğuk Savaş dönemi yapılarıyla daha uyumlu olduğu söylenebilir. Aşağıda daha detaylı tartışılacağı üzere, bölgedeki güvenlik yapılarının hemen hemen tamamı devletler arası bir nitelik taşımakta, bölgesel ve küresel güç ve çıkar dağılımını yansıtmakta ve Rusya'nın hegemonik tutumundan temellenmektedir. Şüphesiz bunun çeşitli nedenleri olduğu söylenebilir. Ancak kanaatimizce burada standart bir güvenlik tartışmasının temel bileşenlerinden olan kapasite, egemenlik ve hegemonya gibi meselelerin bariz bir etkisi olduğunu ileri sürülebilir.

Fawcett'in de ifade ettiği üzere, tarihsel deneyimlerden ve mevcut gerçeklikten hareket edildiğinde, birbiriyle ilişkili bu üç temel konunun çağdaş bölgeselcilik tartışmalarını etkilemeye devam ettiği tespit edilmektedir. Zira herhangi bir bölgesel alanda bir grubun etkili olma yeteneği, büyük ölçüde üyelerinin kapasitesine bağlıdır. Bölgesel gruplaşmalarda üyeler şayet daha ileri düzey bir işbirliği için yetersiz veya isteksiz ise süreç kâğıt üstünde kalabilir. Sanayileşmiş Batılı devletler dışında birçok grup, kapasite ve kaynak açısından (askeri, ekonomik, diplomatik ve kurumsal) faaliyette bulunma güçlüğü çekmektedir. Benzer bir durum, kurucu anlaşmaların egemenlik ve içişlerine karışmazlık gibi ilkelere yüksek öncelik verdiği örneklerde de yaşanmaktadır. Şüphenin, çekişmenin ve rekabetin olduğu yerde, doğal olarak işbirliği beklentisi azalmaktadır. Unutmamak gerekir ki devletlerin işbirliği yapma yetenekleri, bunu yapma istekleriyle orantılıdır ve egemenlik burada sınırlayıcı bir rol oynayabilir. Zira egemenlik devletler açısından, özellikle de bu konuda kırılğan olan bağımsızlığını yeni kazanmış devletler açısından, yaşanan gelişmelere rağmen çok önemli bir konudur.

Bir başka sorun ise hegemonya meselesidir. Bölgesel gruplaşmalarda dominant bir devletin veya hegemonun varlığı bölgeselleşme açısından genellikle sorun teşkil etmektedir. Zira hegemonya ile bölgeselleşme birbirleriyle çelişkili süreçlerdir. Egemenlik bölgeselleşmenin kapasitesini düşürürken, hegemon devletin de bunu kötüye kullanma olasılığı bulunmaktadır. Buradaki temel eleştiri, bölgeselleşmenin nadiren diğer devletlerin amaçlarına hizmet ederken, genellikle hegemonun çıkarlarına yaradığıdır. Çünkü herhangi bir bölgesel organizasyonda gündemi tek bir büyük aktörün belirlediği sıklıkla görülen bir durumdur. Ayrıca doğaları gereği hegemonların hareket serbestilerini kısıtlayacak

türden kurumlara derin bir bağıllık göstermesi de beklenemez. Ancak hegemonun rolünün hep olumsuz olacağını düşünmek de pek doğru değildir. Hegemon güçler bazen oluşturulmalarına öncülük ettikleri bölgesel örgütlerce sınırlandırılmayı da kabul edebilmektedirler. Kaldı ki güçlü devletler bölgesel barış ve güvenlik için başkalarının yapamayacağı ya da yapmak istemeyeceği türden önemli işlerde hayati roller oynayabilmektedirler (Fawcett, 2005, ss. 33-36). Örneğin Rusya, sıklıkla eleştirilse bile oldukça sorunlu bir coğrafya olan Tacikistan-Afganistan sınır güvenliğini sağlamakta ya da bölgedeki aşırılıkçı hareketlerle doğrudan mücadele etmektedir.

Merkezi Asya'da Bölgeselciliğin Genel Görünümü

1990 sonrası dönemde Merkezi Asya'da bölgeselcilik ya da bölgeselleşme kapsamındaki faaliyetlerde ciddi bir artış dikkat çekmektedir. Ancak bölgesel ya da alt-bölgesel nitelikteki bu faaliyetlerin üzerine inşa edildikleri işbirliği retoriğine rağmen, çok başarılı sonuçlar verebildiklerini söylemek güçtür. Bu kapsamda yapılan anlaşmaların ya da kurulan yapıların devletler arasındaki ticaret savaşlarına, sınır anlaşmazlıklarına, su ve enerji kaynaklarının paylaşımı ya da kullanımı gibi konulardaki krizlere veya çatışmalara olumlu manada bir etkileri olmamıştır (Bohr, 2004, s. 485). Buna rağmen, Sovyet sonrası dönemin kendine has koşullarında ortaya çıkan bu girişimlerin birçoğu, kayda değer ekonomik ya da siyasi faydalar sağlamamış olmalarına rağmen varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ayrıca bölge hükümetleri bu olumsuz tabloya rağmen bölgesel işbirliği çabalarını sürdürmeye ve kendi aralarında yeni inisiyatifler başlatmaya da devam etmiştir. Bu nedenle Libman, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasının, uluslararası aktörlerin irrasyonelmiş gibi görünen bu davranışlarını anlama bakımından adeta doğal bir laboratuvar olduğu kanaatinde (Libman, 2007, s. 402).

Ekonomiden güvenliğe pek çok alanı düzenlemeye çalışan ve sayıları oldukça fazla olan bölgesel yapılar, benzer anlaşmalara istinaden oluşturulmuşlardır. Söz konusu bu yapıların Avrupa'daki tarihsel örnekler ilham alınarak dizayn edildikleri de söylenebilir. Zira bölge devletleri bu girişimlerle aslında Merkezi Asya'da AB'ne benzer bir ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi amaçlıyor gibi görünmektedir. Ancak birçok girişim, gerçekte kâğıt üzerinde kalmıştır. Örneğin ekonomik açıdan bakıldığında, aralarındaki anlaşmalara rağmen üye devletlerin birbirlerine karşı zaman zaman ticaret savaşları düzeyine çıkan kısıtlamalar getirmeye devam ettikleri görülmektedir. Kalkınma bölgeselciliği kapsamında görebileceğimiz önemli ekonomik gelişmeler ise genelde devlet-altı

düzeyde ve hatta bazen devletlere rağmen, artan bölge içi toplumsal ve ticari etkileşimlerin sonucudur. Konumuz olan güvenlik açısından bakıldığında da yine taraflar arasındaki işbirliğinin istenilen düzeye ulaşabildiğini söylemek güçtür. Aşağıda daha detaylı tartışılacağı üzere bölge devletleri muhtelif nedenlerle Sovyet sonrası dönemde kendi güvenlik ve dış politikalarını daha bireysel nitelikli stratejiler üzerine inşa etmeyi yeğlemişlerdir.

Çalışmamız ise bölgeselleşme süreçlerini olumsuz etkileyen bu yönelimin temel nedenlerini, bölgesel aktörlerin yapısal özelliklerinden ziyade, sistemik faktörlerle açıklamaya çalışmaktadır. Fakat süreç üzerinde etkili olan yerel unsurlar da analiz dışı bırakılmamaya çalışılacaktır. Zira işbirliği yapmayı mümkün kılan genel çerçeveler olarak bölgeselciliğin ortaya çıkabilmesi için öncelikle uygun yerel dinamiklerin olması gerekir. Bu bağlamda söylenmesi gereken ilk şey, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Merkezi Asya'daki bölgeselleşme girişimlerinin sürdürülebilmesinde aslında hepsi Sovyet mirası olan bazı faktörlerin çok etkili olduğudur. Örneğin bölge devletleri arasındaki Sovyet döneminde inşa edilmiş ve hala varlığını koruyan ekonomik bağlar, Rusçanın yeni dönemde de bölgenin ortak dili olmaya devam etmesi veya paylaşılan ortak değer ve ilkeler gibi unsurlar ya da varlığını koruyabilmiş sosyal ağlar ile gayri resmi iletişim kanalları bölgeselleşme çabalarını kolaylaştıran etkiler yapmıştır. Kısacası bölge devletleri arasında bölgeselleşmeyi mümkün kılacak türden bir ortak kimliğin olduğu söylenebilir. Hakeza bölge devletlerinin yine Sovyet mirası olan, sınır aşan nitelikteki benzer siyasi, ekonomik, ekolojik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya olmaları da bölgeselleşme çabaları açısından teşvik edici olmuştur (Libman, 2007, ss. 402-405).

Ancak Merkezi Asya'daki bölgeselleşme çabaları üzerinde bahse konu Sovyet mirasının etkileri hep olumlu yönde olmamıştır. Zira bölge devletleri arasında yaşanan ve aşılamaz gibi görünen pek çok sorunun kaynağı da yine Sovyetler Birliği'nin böl ve yönet şeklinde icra ettiği politikadır. Nitekim Sovyet sonrası dönemde gerçekleştirilen entegrasyon denemelerinin başarısızlığında da yine Rusya faktörü hep ön plandadır. Rusya bölgeselcilik kapsamında görebileceğimiz Merkezi Asya'daki neredeyse tüm girişimlerde hem süreci başlatan ve teşvik eden hem de yavaşlatan ya da sınırlayan taraftır. Bu ikircikli tutum, neo-realistlerin büyük güçlerin işbirliği olgusuna nasıl yaklaştıklarına dair tespitlerini teyit eder niteliktedir. Rusya çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye çalıştığı bu girişimlerin kendi hareket serbestisini sınırlayacak düzeye erişmesini, özellikle güvenlikle ilgili konular söz konusu olduğunda,

kesinlikle istememektedir. Kapsamlı resmî kurumsal çerçevelere sahip olmalarına rağmen bölgesel girişimlerin neredeyse tamamında bölgenin eski hegemonu olan Rusya'nın baskın bir role sahip olduğu görülür. Bilindiği üzere bölgeselleşme çabalarında bir hegemonun varlığı çok yönlü ama genellikle olumsuz etkiler yaratır. Örneğin bölgesel hegemon gerek görmüyorsa tüm bölge devletlerini kapsayan ya da kendisini dışlayan türden düzenlemeler yapılmasını zorlaştırabilir.

Öte yandan, bölgesel bir hegemonun varlığı aynı zamanda bölgede bir dengeleme arayışını da tetikleyebilir. Örneğin alt-bölgesel gruplaşmaların genellikle mevcut ya da potansiyel bir gücün varlığına cevaben ya da onu dengelemek üzere oluşturuldukları bilinmektedir. Dünyanın pek çok bölgesinde baskın ya da tehditkâr devletlere karşı güç dengesi oluşturmak amacıyla ortaya çıkmış çok sayıda alt-bölgesel gruplaşmalar bulunmaktadır. Ayrıca bölgesel kurumlar oluşturmak suretiyle hegemonik gücün hareket serbestisini sınırlamak ve böylece onu yıkıcı davranışlardan alıkoymak da bölgeselleşmenin önemli motivasyon kaynaklarından biri olabilmektedir. Elbette bölgeselleşme süreçlerinde tek belirleyici unsur dengeleme değildir. Bazı durumlarda özellikle zayıf devletlerin özel kazanımlar elde etme umuduyla yerel hegemonla işbirliğine gittikleri de görülmektedir. Neo-realistlerin peşine takılma (bandwagoning) dedikleri bu davranış biçimi, özellikle güç farkının çok fazla olduğu durumlarda zayıf devletler açısından, taşıdığı tüm risklere rağmen, mantıklı bir tercih olarak öne çıkmaktadır (Hurrell, 1995, ss. 342-343). Bilindiği üzere peşine takılma, dengelemenin tam tersi bir stratejik tercih olup, sürekli bir şekilde tehditkâr devlete güvenmeyi gerektirdiği için aslında riskli bir tercihtir (Walt, 1990, s. 29). Bu nedenle devletler ancak kapasite farkı kapatılamayacak kadar çoksa dengeleme yerine peşine takılmaya yönelmektedirler.

Şüphesiz hegemonik güçlerin bazen bölgesel yapıların oluşturulma süreçlerine aktif katkıları da olabilmektedir. Örneğin hegemonik istikrar teorisyenleri, kurumsallaşmış işbirliğinin oluşumunu genellikle eşit olmayan güç dağılımına ve bir hegemonun varlığına bağlamaktadırlar. Eğer hegemon gerçekten baskın bir konumdaysa kurumlar ya da kurumsallaşmış bölgelik zaten gereksiz hale gelecektir. Ancak tersi bir durumda hegemon çıkarlarını sürdürmek, maliyetleri paylaşmak ya da ortak sorunları çözmek için uluslararası destek arayışına girebilir ya da politikalarını meşrulaştırmak amacıyla ortak kurumların oluşturulmasını teşvik edebilir. Bu durumda merkezi devlet etkili bir liderlik yapabilmek ve gerektiğinde baskı uygulamak için yeterince güçlüdür ama azalan gücü, diğer devletlerle işbirliği yapmasını her zaman olduğundan daha

gerekli kılmaktadır. Anlaşılacağı üzere neo-realist perspektif bölgesel uyumu ancak bir hegemonun varlığı ve maddi çıkarların bunu gerekli kılması durumunda mümkün görmektedir (Hurrell, 1995, ss. 343-344). Nitekim Merkezi Asya açısından düşünüldüğünde, bölge devletleri bir hegemon güç olarak Rusya'nın varlığından hala endişe etmektedirler. Ancak Rusya'nın geçmişteki kadar güçlü bir aktör olmadığı da açıktır. Dolayısıyla Rusya için inisiyatifi başkalarına kaptırmaksızın bu türden oluşumların öncüsü ya da parçası olmak en iyi ikinci seçenek gibi görünmektedir.

Kısacası Rusya'nın, post-Sovyet ülkelerinin gelişimine kayda değer bir katkısı aslında olmamıştır. Libman'ın da ifade ettiği üzere Rusya bu devletler açısından bir tehdit olarak algılanacak kadar güçlü ama alacakları kararları bütünüyle etkileyemeyecek kadar da zayıf bir aktördür. Dolayısıyla Sovyet sonrası dönemde görülen entegrasyon girişimlerini indirgemeci bir şekilde "yeni Rus emperyalizmi" olarak nitelendirmek ve altta yatan ekonomik bileşenleri dikkate almak gerekmektedir (Libman, 2007, ss. 411-412). Kısacası Merkezi Asya devletlerinin ısrarlı bölgeselleşme çabalarında başta ekonomik refah arayışı olmak üzere, Rusya'nın varlığından bağımsız bir şekilde düşünülmesi gereken bireysel çıkarları da etkili olmaktadır. Benzer bir şekilde Rusya'nın tek beklentisinin bölgedeki hegemonik pozisyonunu sürdürmek ya da diğer bölgesel veya küresel güçlerin Merkezi Asya'ya erişimini engellemek olduğunu söylemek de anlamsız olacaktır. Şüphesiz Rusya'nın sistemin yapısından kaynaklanan nedenlerle bölgeye karşı daha korumacı bir tavır içerisinde olduğu açıktır. Ancak Rusya'nın bölgedeki varlığının tek nedenini güç mücadelesi olarak görmek de abartılı bir değerlendirme olacaktır.

Örneğin Libman bölge devletlerinin seçkinlerinin bölgeselci girişimleri yalnızca uluslararası işbirliğinin kurumsallaşması olarak görmeyip, aynı zamanda bunları kendi iç ve dış politik hedeflerine ulaşmada etkili bir retorik araç olarak kullandıklarını ileri sürmektedir. Kaldı ki bu girişimlerin hem bölge devletleri hem de Rusya açısından farklı faydaları da olmuştur. Örneğin Sovyet sonrası dönem entegrasyon girişimleri hem Rusya hem de diğer bölge devletleri açısından psikolojik faydalar da sağlamıştır. Zira bu girişimler sayesinde BDT coğrafyasında Yugoslavya'dakine benzer bir milliyetçi çatışma sürecinin ortaya çıkması engellenmiş, sınır sorunlarının büyümesinin önüne geçilmiş ve Ruslar açısından düşünüldüğünde, süper güç statüsünün kaybı nedeniyle oluşan aşağılanmışlık duygusu bir nebze olsun giderilmiştir. Bölgeselciliğin ikinci faydası, bir çeşit "koruyucu bütünleşme" olarak da

ifade edebilecek durumla ilgilidir. Böylelikle başta “renkli devrimler” olmak üzere, yaşanan bazı gelişmelerden bölge rejimleri korunmuş ve Merkezi Asya’da büyük güçler arası bir “arka bahçe rekabeti” önlenmiştir. Bu unsurun bölgedeki girişimler üzerinde Rusya’nın güç siyasetinden ya da hegemonik ihtiraslarından bile daha etkili olduğu söylenebilir. Sovyet sonrası dönemde bölgeciliğin üçüncü faydası ise “hayatta kalma entegrasyonu” olarak da tanımlayabileceğimiz durumdur. Zira devletler arasındaki sınırlar, parçalanmanın yarattığı ekonomik şoklar nedeniyle daha da geçirgen bir hale gelmiş ve bu durum bölgedeki hükümetlerin sınır ötesi işlemler üzerinde etkin bir kontrol tesis etmesini güçleştirmiştir. Dolayısıyla bu girişimler sayesinde bölge devletlerinin gelişmeleri kontrol altında tutma imkânı olmamıştır. Ayrıca bu sayede bölge devletlerinin Rus doğalgazını daha ucuza alabildiklerini de unutmamak gerekir (Libman, 2007, ss. 414-416).

Merkezi Asya Bölgeselciliğinin Temel Sorunları

1990’larda başlayan bölgeselleşmenin ikinci dalgasının etkileri post-Sovyet coğrafyada yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Bölge devletleri hem kendi aralarındaki sorunları gidermek hem de yeni dünya düzenine entegre olmak için bölgeselciliği bir çıkış yolu olarak değerlendirmek istemişlerdir. Ancak bu sürecin sorunsuz ilerlediğini ve arzu edilen türden sonuçlar ürettiğini söylemek güçtür. Özellikle Batı önderliğindeki liberal düzenin, dolayısıyla Batılı norm ve kurumların post-Sovyet coğrafyada yayılımı farklılaşmıştır. Bunun en temel nedeninin Batı ile Rusya arasında başlayan yeni jeopolitik rekabet olduğu söylenebilir. Doğu Avrupa’nın komünist devletleri Batı’yla entegre olmayı başarırken, örneğin Sovyetler Birliği’nin sınır bölgelerinden biri olan Kafkasya’daki devletler, bu yeni jeopolitik çekişmenin sınır hattı haline gelmişlerdir. Dolayısıyla beklentilerin aksine, bölgesel örgütlerin post-Sovyet coğrafyada liberal demokratik normların yayılmasında veya demokrasilerin güçlenmesinde pek etkileri olamamıştır. Rusya bu süreçte sadece Batı’nın artan etkisine karşı çıkmakla kalmamış aynı zamanda ekonomi ve güvenlik gibi alanlarında ona alternatif bölgesel örgütler oluşturulmasına öncülük etmiştir (Cooley, 2019, ss. 600-6003).

Ancak Rusya’nın inisiyatifi ile oluşturulan bu bölgesel yapılanmaların ya da başlatılan entegrasyon amaçlı süreçlerin etkileri de yine sınırlı olmuştur. Özellikle güvenlikle ilgili konularda bu yapıların yetersiz kaldığı ve örneğin Dağlık Karabağ Sorunu gibi fiili çatışmaları önleyemediği görülmüştür. Aslında çatışma yönetimi gibi konularda bölgesel örgütlerin ne denli başarılı ya da etkili olabildikleri hep tartışmalıdır. Gerçi çatışma

çözümünde bölgesel örgütler ile küresel örgütler benzer nedenlerden ötürü başarısız olmaktadır. Ancak yine de bölgesel olanların küresel örgütlere nazaran bazı avantajlara sahip olduğu düşünülebilir. Çünkü bölgesel örgütlerde üye sayıları daha sınırlıdır ve örgüt üyelerin daha homojen bir yapıya sahip oldukları ileri sürülebilir. Dolayısıyla ele aldıkları sorunların çözümü konusunda bölgesel örgütler içinde daha geniş bir uzlaşım imkânı bulunmaktadır. Benzer biçimde ihtilafli tarafların yakın bağlar nedeniyle örgüte bir çözüm bulunabilmesi için daha fazla destekçi olmaları beklenebilir. Ayrıca bölgesel yapılanmalarda üçüncü taraflar üzerinde kontrol sağlamak da daha olasıdır. Yani ele alınan soruna ilişkin yabancı müdahalesi endişesi daha azdır. Bölgesel örgütlerin birçoğunda ise Birleşmiş Milletler (BM)'de gördüğümüz türden bir veto mekanizmasının olmayışı da çözüm için önemli bir avantaj olarak görülebilir. Öte yandan bölgesel örgütlerin küresel olanlara nazaran herhangi bir çatışmanın altında yatan nedenlere daha fazla odaklanabilmesi de mümkündür (Eneka and Nwagbo, 2016, ss. 21-22).

Tüm bu avantajlarına karşın bölgesel örgütlerin çatışma çözümü konusunda bazı önemli sınırlılıkları olduğunu da unutmamak gerekir. Örneğin küresel ya da bölgesel nitelikteki bir gücün müdahil olduğu ya da çıkarlarının doğrudan veya dolaylı etkilendiği çatışmalarda bölgesel örgütlerin etkin olabilmesi pek mümkün değildir. Ayrıca bir bölgesel gücün çözüm için girişilecek herhangi bir faaliyeti destekleme konusunda daha fazla direnç gösterebilmesi de mümkündür. Bölgesel bir gücün kendisine rağmen yapılacak bir yetkilendirmede durumunda örgütün çözüm bulunmasını engelleyici ve hatta süreci sabote eden faaliyetlerde bulunması da olasıdır. Bir diğer önemli kısıt ise özellikle etnik çatışmaların söz konusu olduğu ya da zayıf devletleri ilgilendiren durumlarda, çok fazla negatif dışsalılık söz konusu olabildiği için bölgesel örgütlerin etkinliği sınırlı kalabilmektedir (Eneka and Nwagbo, 2016, ss. 23-24). Merkezi Asya özelinde düşünecek olursak, bölgenin eski hegemonu olan Rusya'yı dışarıda bırakacak türden çözümlerin elde edilebilmesi en azından 1990'lar boyunca neredeyse imkansızdır. Ayrıca çözüm bekleyen bölgesel sorunların pek çoğunun ya etnik ya da teritoryal bir nitelikte olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla güvenlik alanındaki bölgeselci girişimlerin sınırlı başarı elde edebilmiş olmaları eşyanın doğasının bir sonucu olarak da düşünülebilir.

Çünkü kabul etmek gerekir ki bölgesel ya da küresel nitelikte olmalarından bağımsız herhangi bir örgütün başarısı büyük ölçüde ele aldığı sorunun niteliğine bağlıdır. Bu yüzden teritoryal uyumsuzlukların çözümünde bölgesel yapıların çok etkili olabildiklerini söylemek güçtür. Zira doğaları

gereği teritoryal uyuşmazlıklar, olmayanlara nazaran daha yüksek bir çatışma potansiyeline sahiptirler. Ayrıca bu tip uyuşmazlıklarda maddi boyutu olmayan hususların (örneğin dinsel, dilsel, etnik ya da tarihsel meseleler gibi) ön plana çıkması ve sorunların daha da tehlikeli bir hal alması da olasıdır. Çünkü söz konusu özelliklere sahip uyuşmazlıklarda coğrafya aslında sahip olunan kimliğin bir parçası haline gelmektedir ve bu da örneğin taksim temelli bir uzlaşmayı imkânsız hale getirmektedir. Kısacası, psikolojik boyutu ağır basan mülâhazalar söz konusu olduğunda paylaşım esasına dayanan çözümler pek mümkün olmamaktadır (Hensel and Mitchell, 2005, ss. 276-277).

Bu bağlamda bölgede her biri Sovyet mirası olan çok sayıda sınır sorunu bulunduğu düşünülecek olursak Merkezi Asya'daki bölgeselci girişimlerin neden hızlı çözümler üretemediğini anlamak daha kolay olacaktır. 2022 yılında Tacikistan ile Kırgızistan arasında patlak veren sınır çatışmasının bir kez daha hatırlattığı bölge devletleri arasındaki teritoryal uyuşmazlıkların varlığı, sınır bölgelerinde yaşayan etnik grupların sınır-aşan faaliyetlerinden kaynaklanan sorunlar ya da bölge devletlerinin *anklav* ve *eksklavlara* düşünülecek olursa kolay çözümlerin bulunması zaten beklenemez.

Doğrudan anlaşıldığı üzere güvenlik sorunları Sovyet sonrası dönem Merkezi Asya bölgeselleşmesinin temel motivasyon kaynaklarının başında gelmektedir. Ancak güvenlik denilince akla gelmesi gereken tek şey bölge devletleri arasındaki sorunlar değildir. Zira aynı dönemler boyunca söz konusu devletlerin aslında benzer tehdit algılarına sahip oldukları ve ortak sorunlarla boğuştukları görülmektedir. Ancak ittifak benzeri yapılar oluşturmalarına ve nispeten istikrarlı bir ortam tesis etmelerine rağmen, taraflar arasındaki sorunlar ve rekabet nedeniyle Merkezi Asya'da tam bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturulamamıştır. Aksine yaşanan olumsuzlukların bir neticesi olarak güvenlik Merkezi Asya'da giderek alt-bölgesel bir durum haline dönüşmüştür. Bu nedenle Buzan ve Waeber bölgeyi bir alt-kompleks olarak görme eğilimindedirler. Altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise Soğuk Savaş sonrası dönemde iç güvenliğin bölge devletleri açısından daha öncelikli bir konu haline gelmiş olduğudur. Siyasi gücü ele geçirmek ya da elde tutmak için rekabet halinde olan seçkinler, bu mücadelelerinde dış destek bulabilmek adına bazen ulusal özerklikten taviz verebilmişlerdir. Aslında bu durum o dönem itibarıyla nispeten anlaşılabilir bir durumdur. Zira devlet düzenleri o denli zayıftır ki rejim güvenliğine yönelik tehditlerin kısa sürede genel bir siyasi krize ve hatta iç savaşa dönüşme ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle Rusya ile Merkezi Asya devletleri özellikle dini aşırılıkçılık,

ayrılıkçılık, uluslararası terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi tehditlere karşı birlikte hareket etmeyi tercih edeceklerdir (Buzan and Waever, 2003, ss. 403-423).

Sovyet sonrası dönemde Merkezi Asya devletlerinin kendi bölgelerindeki güvenlik koşullarını değiştirmeye yönelik projeler geliştirmede bu denli mütereddit davranmalarının hiç şüphesiz sistemik nedenleri vardır. Bu bağlamda en önemli etken yukarıda da kısmen değinildiği üzere, Rusya'nın Merkezi Asya'daki görünür bölgesel hegemonyası ve kısıtlayıcı rolüdür. Nitekim bölge devletlerinin daha bağımsız politikalar izleyebilmeleri, ancak bu gücü dengeleme imkanına kavuştukları 2000 sonrası dönemde olacaktır. Bilindiği üzere ABD, 11 Eylül 2001 saldırılarını müteakiben "teröre karşı savaş" iddiasıyla Merkezi Asya'daki varlığını arttırmaya başlamıştır. Küresel hegemon olarak ABD'nin artan etkisi ise bölgede bir çeşit büyük güçler arası rekabete yol açmıştır. Bu rekabetin Merkezi Asya devletlerinin bölgeselleşme çabalarına olumlu etkileri olmuştur. Bazı analistler, Merkezi Asya'nın dünya sistemindeki çevresel alanından biri olmasının da bu süreçte etkili olduğu görüşündedir. Bilindiği üzere çevre ülkeler genellikle siyasi çalkantılarla ve ekonomik sorunlarla anılırlar ve buralarda çatışma, iç huzursuzluk ve az gelişmişlikten oluşan bir kısır döngü olarak görülür. Bu nedenle bölgeselleşme aslında söz konusu devletlere marjinalleşmekten kurtulmak için de bir fırsat sunmaktadır. Ancak yine aynı nedenlerden ötürü bölgesel düzenlemeler de genellikle daha kırılğan ya da bütünüyle etkisiz olmaktadır. Dolayısıyla çevresel alanlardaki gruplaşmaların Dünya genelindeki bölgeselleşme mimarisine önemli denilebilecek bir katkı sağladıkları söylenemez (Allison, 2004, ss. 464-467).

Merkezi Asya özelinde düşünecek olursak, bölgenin 1990'lı yıllar boyunca sergilediği bu çevresel alan görünümünden 2000'li yıllarla birlikte yavaş yavaş uzaklaştığını ve bir çeşit ara-alan hüviyeti kazandığını söyleyebiliriz. Bu değişimde 2001 sonrası dönemde bölgenin ABD'nin stratejik çıkarları açısından merkezi bir önem kazanmasının da bizce payı büyüktür. Zira her ne kadar ABD'nin artan etkinliğinin yeni bir bölgesel düzen oluşturulması hususunda katkısı tartışmalı olsa da bölge devletlerinin Rusya ile ABD arasındaki stratejik rekabet ortamını kendi lehlerine kullandıkları açıktır. Rusya ise bu durumu kendi bölgesel etkinliğinin kırılmasını amaçlayan bir çaba olarak yorumlamıştır. Karşı hamlelerde bulunan Rusya bir yandan bölge devletleri ile olan güvenlik ve ekonomi alanlarındaki mevcut bağlarını güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan da büyük ölçüde kendi inisiyatifi oluşturulmuş olan bölgesel yapıları reforme etmeye başlamıştır (Bohr, 2004, ss. 485-489). Kısacası ABD askeri

güçlerinin Merkezi Asya'ya yerleşmesi, bölge devletlerinin bölgeselci çabalarına önemli bir katkı sağlamamış olsa bile denge politikaları izleyebilecekleri kısmi bir stratejik özerklik kazandırmıştır.

Bağımsızlıklarını kazandıkları ilk günlerden itibaren Merkezi Asya devletleri görece güçsüzlüklerinden kaynaklanan kısıtlar nedeniyle güvenlik açısından hep diğer bölgesel ya da küresel aktörlerle birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla güvenlik tehditleri karşısındaki temel stratejik yönelimlerinin genellikle peşine takılma olduğu söylenebilir. Allison'un da dediği gibi Merkezi Asya devletleri dış politika veya güvenlik açısından bakıldığında ya BDT bünyesinde kalarak ve Rusya ile hareket ederek ya da 11 Eylül 2001'den sonra olduğu gibi ABD'nin peşine takılarak hareket etmişlerdir (Allison, 2004, s. 467). Ancak bu durum zamanla değişmiş ve 2000'lerin sonlarına gelindiğinde Rusya ve ABD'nin yanı sıra Çin, Türkiye, İran ve hatta Pakistan ve Hindistan gibi bölgesel güçlerin de devreye girmesiyle birlikte bölge devletleri daha geniş bir hareket serbestisine kavuşmuşlardır. Ayrıca bağımsızlıklarından itibaren gösterdikleri gelişim sayesinde bölge devletlerinin uluslararası sistem açısından çevresel alan olma hüviyetinden de kısmen kurtulmayı başardıkları ve daha müreffeh ve istikrarlı devletler haline geldikleri görülmüştür.

Gerçekçi olmak gerekirse bağımsızlıklarını yeni kazanmış Merkezi Asya devletlerinin 1990'ların başında Rusya'nın peşine takılma dışında sahip oldukları ciddi bir alternatifleri olmamıştır. Bu nedenle Merkezi Asya devletlerinin örneğin Baltık ülkeleri gibi BDT dışında kalma gibi bir seçenekleri hiç olmamıştır. Bir tercih olmaktan çok zorunluluk olarak görebileceğimiz bu yönelim ise son tahlilde hegemon destekli bir bölgeselcilikle sonuçlanmıştır. Bugünden geriye bakıldığında, Rusya'nın hegemonik etkisinin Merkezi Asya'daki tüm bölgeselci girişimler ve bölgeselleşme süreçleri üzerinde olumlu olduğu kadar olumsuz etkilerinin de olduğu görülmektedir. Ayrıca büyük güç rekabetinin yarattığı bazı imkanlara rağmen genel manada bölgeselleşmeyi olumsuz etkilediği de ileri sürülebilir. Zira etkin ve başarılı bölgesel yapıların oluşturulamamasında ya da bölgeselleşme süreçlerinin sıkıntıya girmesinde Merkezi Asya devletlerinin dünya sistemindeki periferik konumlarının ve ulusal egemenliklerini pekiştirme doğrultusundaki bitmeyen arayışlarının da etkisi olmuştur. Tam da bu nedenle Merkezi Asya, Rusya merkezli büyük bir bölgesel güvenlik kompleksi içinde yer alan, bu devletin hala belirleyici olduğu ve kendi iç dinamikleri gelişmeye devam eden zayıf bir alt güvenlik kompleksi olarak tanımlanabilir (Allison, 2004, s. 481).

Bu kapsamda belirtilmesi gereken bir diğer husus, bölge devletlerinin yeterince kurumsallaşmamış ve hızlı bir jeopolitik geçiş döneminin ürünü olarak ortaya çıkmış yapılara pek güvenmedikleridir. Bu nedenle özellikle güvenlikle ilgili örgütlenmeler genelde ciddi bir gelişim gösterememiştir. Öte yandan bölge devletleri arasında yaşanan ve çatışma potansiyeli taşıyan uyuşmazlıklar da kayda değer bir kolektif savunma yapısının oluşumunu sekteye uğratmıştır. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü bölge devletleri arasındaki güvenlik işbirliği, geleneksel savunma konularından ziyade iç güvenlikle ilgilidir. Aslında Merkezi Asya devletlerinin karşı karşıya oldukları risklerin önemli bir bölümünün ulus-ütesi nitelikte oluşunun da bu durumda payı büyüktür. Bohr'un da belirttiği gibi 1990'larda başlayan bölgeselci arayışlar bölge devletlerinin liderlerini ciddi bir ikileme karşı karşıya bırakmıştır. Bir yandan uluslararası sistem içerisinde daha fazla marjinalleşmemek için ulusal ekonomilerini ve siyasal sistemlerini liberalleştirmek zorunda olan bölge liderleri, diğer yandan da iktidarlarını sürdürme ve sağlamlaştırma arayışı içinde olmuşlardır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu ikilem aynı zamanda beklenen sonuçları üretmemelerine rağmen bölgesel güvenlik yapılarının nasıl olup da ayakta kaldıklarını da açıklamaktadır. Zira içsel unsurların belirleyiciliğinin bir diğer göstergesi, Merkezi Asya devletlerindeki politik elitlerin ulus-inşa süreçlerine odaklanmış ve birer millileştirici rejim olarak hareket etmeleridir. Dolayısıyla ulus-altı kimlikleri tek tipleştirmeye çalışırken, ulus-üstü nitelikli yapılara dahil olma fikri bölge devletleri için aslında Sovyetlerle birlikte çökmüştür (Bohr, 2004, ss. 492-495). Nitekim bölgeselcilik anlamındaki başarılar ancak bölge devletlerinin ulus-inşa süreçlerinde belli bir düzeye ulaştığı 2000'lerle birlikte mümkün olmuştur.

Elbette bu tespitler, Sovyet sonrası dönemde bölge devletlerinin yaşanan dönüşüme cevaben kendi aralarında bir dizi süreç başlattığı ve bu çerçevede bazı örgütler kurmayı başardıkları gerçeğini gölgede bırakmamalıdır. Nitekim eski Sovyet coğrafyasında BDT'den başlayarak bir dizi yeni entegrasyon girişimi olmuştur. Ancak bunların neredeyse tamamı, yukarıdan aşağı doğru oluşturulan formel girişimler oldukları için özellikle güvenlik açısından tam bir başarı sağlayamamıştır. Libman'a göre Sovyet sonrası alanda bölgeselleşme ve bölgecilik süreçleri farklı istikametlerde ilerlemiştir. Yukarıdan aşağıya doğru dayatılan resmi entegrasyon süreçleri daha az başarılı olurken, aşağıdan gelen bölgeselleşme süreçleri kısmen daha başarılı olmuştur (Libman, 2007, s. 409). Bu gelişimin daha iyi anlaşılabilmesi için BDT ile başlayan ve daha sonra onun genel çerçevesi içinde devam eden yapılanmaları incelemek faydalı olacaktır.

Sovyet Sonrası Dönemde Merkezi Asya'nın Temel Güvenlik Yapıları

Sovyetler Birliği'nin dağılması yalnızca uluslararası sistemin yapısını dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda Merkezi Asya jeopolitiğini de temelinden değiştirmiştir. Bu dönüşüm beraberinde getirdiği yeni risk ve tehditlerle mücadele etmek için bölge devletlerinin bulduğu ilk çözüm, gevşek bir yapılanmaya sahip olan BDT'nin kurulması olmuştur. 8 Aralık 1991'de temelleri atılan ve üç Baltık ülkesi hariç diğer tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan bu oluşum, aslında pek çok konuyu aynı anda düzenlemeye çalışan kapsamlı bir bölgeselleşme girişimidir. Devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların dokunulmazlığı gibi temel uluslararası hukuk normları üzerine kurulmuş olan BDT, üye devletlerinin dış politikalarını koordine etmenin ve ortak bir ekonomik alan yaratmanın yanı sıra ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi, çevrenin korunması, göç politikalarının uyumlaştırılması ve organize suçlarla mücadele gibi pek çok amaca hizmet etmek üzere oluşturulmuştur (Hüseynov, 2003, ss. 389-390).

Ancak hemen belirtelim ki çok amaçlı bir yapı olarak görünse de BDT'nin asıl ilgi alanı hep güvenlik olmuştur. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerden ötürü güvenlikle ilgili konular BDT gündemi içerisinde ya kendilerine yeterince yer bulamamış ya da balsa bile kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Diyebiliriz ki BDT tecrübesi adeta realist geleneğin güvenlik bölgeselciliğine ilişkin umutsuz bakış açısını teyit eder niteliktedir. Bilindiği üzere realistler bölgesel gruplaşmaları askeri ittifaklar gibi ele alırlar. Dolayısıyla bu türden oluşumlardan da ortak tehditlere karşı bir cevap vermeleri beklenir. Oysa aşağıda analiz edeceğimiz üzere, BDT örneğinde durum biraz farklıdır. Zira üye devletlerin ortak bir dış tehdit algısı sahip olduklarını söylemek oldukça güçtür. Aksine bölge devletleri daha çok birbirlerinden endişe etmektedirler ve tehdit algıları da daha ziyade yerel niteliktedir. Dolayısıyla 1990'ların sonlarına gelindiğinde pek çok gözlemci BDT'nin taahhütlerinin önemli bir bölümü yerine getirememiş başarısız bir bölgeselleşme denemesi olduğunu ileri sürmüştür. Zira hayatta kalmayı başarmış olsa bile BDT mevcut haliyle Sovyet ardılı alanda merkezi bir aktör olma hedefinin çok gerisinde kalmıştır (Kubicek, 2009, ss. 240-242).

Anlaşılabacağı üzere kâğıt üzerinde önemli bir yapı olan BDT'nin pratiğe etkisi zayıf kalmıştır. Şüphesiz bunda "Rusya faktörü" çok belirleyici olmuştur. Zira BDT içerisinde kendini çok açık bir şekilde gösteren bir hegemonya sorunu vardır. Her ne kadar Rus hegemonyası kendisini her zaman baskı şeklinde göstermiyor olsa da ona karşı bir denge unsuru

da oluşmamıştır. Öte yandan zayıf bir yapıya sahip oluşu da BDT'nin dış dünyayla verimli ilişkiler kurmasını engellemiştir. Lakin BDT, tıpkı Merkezi Asya'nın diğer bölgesel oluşumları gibi üyeleri arasındaki ciddi görüş ayrılıklarına rağmen varlığını uzunca bir süredir korumayı başarmıştır (Bailes, Baranovsky and Dunay, 2007, s. 174). Şüphesiz bunu mümkün kılan şey üye devletlerin bir türlü sonlandıramadıkları güvenlik endişelerinden kaynaklanan arayışlarıdır. Nitekim yaşanan bazı bölgesel gelişmeler BDT içerisinde güvenlik konularının daha özenli bir şekilde ele alınması zaruri kalmıştır. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren BDT'nin daha savunma odaklı bir örgüte dönüştüğü bile söylenebilir.

Bunun en önemli nedeni, Afganistan'dan başlayıp tüm bölgeye yayılan ve Rusya'yı da içine alan bir tehdit unsuru olarak kökten dinciliktir. Ancak hemen belirtelim ki bu türden tehditler BDT üyesi devletlerin ortak bir savunma çatısı altında bir araya gelmeleri için yeterli olmamıştır. Bilindiği üzere kolektif savunma örgütlerinin oluşumu ancak ortak bir dış tehdit algısı varsa gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle Rusya ilgili dönem boyunca bölge devletleriyle münferiden geliştirdiği ikili güvenlik ilişkilerine ağırlık vermiş ve önemli de bir mesafe kat etmiştir. BDT içerisindeki güvenlik işbirliğinin yeniden ivmelenmesini sağlayan gelişme ise 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. Bu olayı müteakiben o güne değin BDT üyesi devletler arasında güvenlik işbirliği açısından genel bir çerçeve oluşturan Kolektif Güvenlik Anlaşması (KGA)'nın bir uluslararası örgüte dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca terörizmle mücadele de yine bu olayı takiben BDT üyeleri için öncelikli gündem haline gelmiştir. KGA'na taraf devletlerin terörizmle ve aşırıcılıkla mücadelede amacıyla aralarındaki işbirliğini arttırma kararı aldıkları ve bu maksatla Bişkek'te bir anti-terörizm merkezi kurdukları unutulmamalıdır. Şüphesiz en önemli gelişme ise KGA'nın imzalanışının 10. yıldönümünde, 6 imzacı devlet arasında yeni bir bölgesel örgüt olarak Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü (KGAÖ)'nün kurulması kararıdır (Nygren, 2008, ss. 31-34).

1992'de Taşkent'te imzalanan KGA üzerine yapılandırılan bu örgütün üye sayısı BDT'ye nazaran daha sınırlıdır. Kısaca hatırlatmak gerekirse KGA ilk olarak Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan arasında imzalanmıştır. Daha sonraki dönemde Azerbaycan, Gürcistan ve Belarus'da anlaşmaya dahil olmuş ve üye sayısı dokuza çıkmıştır. Lakin 1994'te yürürlüğe giren bu antlaşmadan, beş yıllık ilk uzatma periyodunun ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan çekilmiştir. Nitekim KGAÖ 2002'de bu altı üye ile kurulmuş, 2006'da Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısı yediye yükselmiştir (Saat, 2005, ss. 3-4). Aslında KGAÖ güvenlik açısından BDT'ye çok benzer bir gündemine

sahiptir. Ancak ondan farklı olarak, çok daha sürdürülebilir ve verimli bir görünüm sergilemektedir. Üye yapısının daha konsantre oluşu örgüte adeta BDT içerisindeki “çekirdek” görünümünü vermektedir (Bailes, Baranovsky and Dunay, 2007, s. 174). Her ne kadar çok işlevli bir yapı gibi görünse de KGAÖ esas itibariyle askeri nitelikli bir oluşumdur. Nitekim diğer bölgesel yapılarla örtüşen görevleri olmasına rağmen askeri meseleler dışındaki faaliyetleri hep son derece sınırlı olmuştur.

BDT'ye nazaran daha derli toplu bir görünüm sergileyen KGAÖ'nün ilk etapta dış tehditlerle mücadele odaklanmış bir yapı olduğu söylenebilir. Bu nedenle örgüt dış tehditlere karşı kurulmuş bir ittifak gibi görünmektedir. Ancak KGAÖ'nün gerçekte kolektif bir savunma yapısı olmaktan ziyade üye devletlerin güney sınırlarını korumaya çalışan bölgesel bir örgüt olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Bilindiği üzere 2000 yılında KGA'na taraf devletler bir coğrafi ayırım yaparak Avrupa, Kafkasya ve Merkezi Asya olmak üzere üç görev alanı belirlemişlerdir. Ancak KGAÖ'nün kuruluşundan itibaren hazırlanan belgelere bakıldığında diğer iki bölgeden neredeyse hiç bahsedilmediği buna mukabil neredeyse bütünüyle Merkezi Asya'ya odaklanıldığı görülmektedir (Saat, 2005, ss. 9-10). Ayrıca her ne kadar bir savunma yapısı görüntüsü vermese de KGAÖ'nün son derece önemli güvenlik sorunlarına eğildiğini belirtmek gerekir. Zira başlangıçta daha ziyade terörle mücadeleye odaklanmış olan bu yapının zamanla daha kapsamlı bir güvenlik düzenlemesine doğru evirdiği görülmektedir.

Ancak KGAÖ'nün geleceğinin yine de belirsiz olduğu söylenebilir. Çünkü örgüt üyesi devletler Rusya'nın kendini koordinatör gibi konumlandırmaya çalışmasından rahatsızdırlar. Ayrıca Rusya'nın Ukrayna'yı işgale kalkışmasından tüm eski Sovyet devletleri gibi önemli dersler çıkarmışlardır. Zira bölge devletleri zamanla Rusya'nın kendilerini de etki altına almaya çalışacağından endişelenmektedirler. Aslında Rusya'nın KGAÖ'ne ilişkin tutumu bu endişelerin çok da yersiz olmadığını kanıtlar niteliktedir. Çünkü Rusya bu örgütü Merkezi Asya'daki çıkarlarını korumaya yarayan bir araç gibi görmektedir. Özellikle Putin yönetimi KGAÖ'yü eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki Rus etkisini arttırmanın bir aracı olarak gördüğünü saklamamaktadır. Ayrıca Rusya KGAÖ'nü, NATO'nun genişlemesine karşı bir direnç noktası haline getirmeye çalışmaktadır. Oysa Rusya dışındaki üye devletler Batıyla bu denli yoğun bir karşıtlık içinde değildirler. Rusya için bu örgüt Batı'nın liberal düzenine karşı bölgesel bir Avrasya düzeni inşa etmeyi sağlayacak kolektif bir güvenlik düzenlemesidir. Merkezi Asya devletleri ise ne Moskova ile bağlarının kesilmesine neden olacak

şekilde bu ülkeyi karşılarına almak istemektedirler ne de ona bütünüyle güvenmektedirler (Christoffersen, 2022).

Moskova'nın KGAÖ'nü stratejik nitelikteki bazı amaçları için de işlevsel bir araç olarak gördüğü iddia edilebilir. Bu bağlamda Rusya bu örgütü gerçekte NATO veya Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi oluşumlara bir alternatif olarak görmemekte ancak bölgedeki rakipleri olan ABD ve Çin'e karşı bir araç olarak kullanmaktadır denilebilir (Kydyralieva ve Abdibaitova, 2018, s. 99). Her ne kadar Merkezi Asya açısından en kuşatıcı ve işlevsel güvenlik çerçevesini ŞİÖ sunuyor olsa da Rusya özellikle ABD'nin bölgedeki stratejik varlığına karşı bu yapıdan ziyade KGAÖ'nü esas dayanak olarak görmektedir. Moskova'nın ŞİÖ'ye katılımındaki öncelikli amacı ise Çin'in Merkezi Asya'daki artan etkisini sınırlandırmaktır (Allison, 2004, s. 480). Açıkçası Çin'in de KGAÖ'ne bakışı büyük ölçüde pragmatiktir çünkü kendi küresel girişimi olan Kuşak-Yol inisiyatifinin Merkezi Asya'daki güvenliğine katkı sunmasını beklemektedir. Zira başlangıçta Çin de KGAÖ'nü Rusya'nın bölgede kendi etki sahasını oluşturmaya yönelik bir çaba olarak görmüş ve şüphelye yaklaşmıştır (Christoffersen, 2022).

Bununla birlikte, KGAÖ'nün bölgesel etkinliği akıllarda hep bir soru işareti olarak kalmıştır. Zira tarihsel süreçte KGA'yı imzalanmış olmasına karşın Tacikistan'daki iç savaşın durdurulamadığı, Abhazya ve Karabağ gibi bölgelerdeki silahlı çatışmaların önlenemediği görülmektedir. Örgütün en başarılı olduğu konu ise üyeleri arasında ortak bir hava savunma sahası oluşturulabilmesidir. Birleşik hava savunma sistemi inisiyatifi aslında 1995'de BDT bünyesinde 10 üye ile başlatılmış daha sonra kapsamı daralarak KGAÖ bünyesinde devam ettirilmiştir. Örgütün yeniden gündeme gelmesi ise 2022'de Kazakistan'da yaşanan protestolara karşı, Kazak lider Tokayev'in daveti üzerine ve KGAÖ Kurucu Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca gerçekleştirilen Rusya öncülüğündeki müdahaleyle birlikte olmuştur. KGA'nın görünürde işlevsel olduğu bir diğer husus da bölge devletlerinin düşük fiyatlarla Rus savunma ürünlerine erişimini sağlamış olmasıdır.

Sınırlı etkinliği, örgütün geleceğine ilişkin şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Bu haliyle KGAÖ, bazı analistlerin söylediği gibi sanki Sovyet dönemi güvenlik altyapısının bazı unsurlarını bir araya getirmeye yönelik umutsuz bir girişim gibidir. Sınırlı kaynaklara sahip olması ve üyelerinin örgütten beklentilerinin düşüklüğü, yeni üyeler edinmeyi de engellemektedir (Saat, 2005, ss. 8-9). KGAÖ'nün etkinliği açısından diğer bir sorun ise bölgenin belki de en önemli güvenlik yapısı olan

ŞİÖ ile görev ve yetkileri açısından çakışıyor olmasıdır. Bu çakışmanın daha geniş imkân ve kabiliyetlere sahip olan ŞİÖ lehine sonuçlanacağını kestirmek hiç de güç değildir. Rusya'nın önce Gürcistan ve ardından Ukrayna'da sergilediği askeri saldırganlıklar düşünülecek olursa, diğer üyelerin şüpheli ve çekingen tutumlarının önüne geçebilmek de pek olası görünmemektedir.

Her ne kadar KGAÖ ile ŞİÖ arasında özellikle terörizm gibi sorunlarla mücadele amacıyla resmi bir işbirliği süreci başlatılmış olsa da bu ilişkinin, örneğin devletler arası çatışmalar söz konusu olduğunda, nasıl bir sonuç üreteceği şüphelidir. Mevcut haliyle KGAÖ daha ziyade Rusya'nın bölgedeki siyasi ve askeri çıkarlarına hizmet ediyor gibi görünürken, ŞİÖ ise Çin'in bölgeye siyasi ve ekonomik açıdan coğrafi erişimini sağlayan bir yapı görünümündedir (Rauf and Saud, 2020, s. 48). Nitekim Çin de ŞİÖ-KGAÖ ilişkisinin sınırlı kalacağını sinyali vermiştir. Pekin'e göre KGAÖ siyasi-askeri bir örgüttür, ŞİÖ ise siyasi-ekonomik bir yapı olarak kalmalıdır. Çin ayrıca bu iki örgüt arasındaki yakınlaşmanın Doğu'nun NATO'su olmaya çalışma gibi olumsuz bir izlenim yaratmasını da istememektedir. Bu bağlamda Çin'in ticaret kapılarını açık tutma isteği, iki örgütün yakınlaşması nedeniyle tehdit altına sokabilir (Haas, 2015, s. 5). Ancak kabul etmek gerekir ki ŞİÖ, Merkezi Asya'yı içine alan ve güvenlik boyutu da olan en kapsayıcı bölgesel ya da makro-bölgesel oluşumdur. Bölgesel güvenlik kapsamında görebileceğimiz bir oluşum olarak ŞİÖ'nün temel gündemi, daha en başından itibaren öncelikle sınır bölgelerindeki sorunları çözmek ve çatışmaların önüne geçebilmek için sınırlardaki asker sayısını azaltmak gibi "yumuşak" güvenlik konuları olmuştur. Bilindiği üzere ŞİÖ'nün kuruluşuna giden süreç de zaten Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya ve Çin'in 1996'da Şanghay'da imzaladıkları sınır anlaşmalarıyla başlamıştır. 2000'e gelindiğinde Şanghay Beşlisi olarak bilinen bu oluşum Şanghay Forumu'na dönüşecektir. Özbekistan'ın katılımının ardından bu gevşek oluşumun 2002'de tam bir uluslararası örgüte dönüştüğü ve ŞİÖ adını aldığı bilinmektedir (Nygren, 2008, ss. 41-42).

Eski Sovyet coğrafyasındaki diğer tüm oluşumlardan farklı olarak bu yapı bünyesinde Rusya dışında bir büyük güç daha bulunmaktadır ve potansiyel olarak bölge dışı devletlere de açık bir yapıdır (Bailes, Baranovsky and Dunay, 2007, s. 184). Çin ile Rusya'nın ortak inisiyatifi olarak ortaya çıkmış olan ŞİÖ, genellikle Amerikan hegemonyasına karşı geliştirilmiş bir dengeleme mekanizması olarak da yorumlanmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde ABD'nin Merkezi Asya'daki artan askeri varlığı her iki devleti de kaygılandırmıştır. Ancak dengeleme

açısından düşünüldüğünde ŞİÖ, Merkezi Asya devletleri için de benzersiz bir fırsat yaratmıştır. Zira Çin'in ŞİÖ vasıtasıyla bölgesel denkleme dahil olması, bölge devletlerinin sınırlı da olsa peşine takılma yerine dengelemeye yönelmelerine imkân yaratmıştır. Bilindiği üzere neo-realistler dengelemeyi genellikle peşine takılmanın tam tersi bir davranış biçimi olarak görmektedirler. Yani bölgesel bir hegemon verilebilecek olası tek yanıt, tehdidin kaynağıyla uyum sağlamak anlamına gelen peşine takılma değildir. Bazen devletler başkalarıyla birlikte hareket ederek veya ittifaklar oluşturarak da hegemon gücü dengelemeye çalışabilirler.

Bu bağlamda Çin'in varlığı, Merkezi Asya devletlerine Rusya'nın kendilerine dayattığı gündemden kurtulabilecekleri bir alan açmaktadır. Çünkü Rusya'nın varlığı da benzer bir karşı denge unsuru olarak Çin'in iddialı ve şüphe çeken bölge politikalarına karşı bu devletlere bir güvence sağlamaktadır. Ayrıca ABD'nin 11 Eylül 2001 sonrası dönemde artan bölgesel etkinliğiyle birlikte düşünüldüğünde, küresel ve bölgesel güçlerin Merkezi Asya'ya olan ilgilerindeki artışın bölge devletleri açısından benzersiz bir stratejik özerklik ortamı yarattığı da söylenebilir. Oysa 1990'lar boyunca Merkezi Asya devletlerinin neredeyse alternatifsiz oldukları ve dengeleme imkânından yoksun oldukları görülür. Örneğin Rusya'yı dengeleme maksadıyla oluşturulan en ciddi deneme olarak GUUAM, hiçbir kayda değer netice üretememiştir. Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan bu yapı, Moskova tarafından ABD ile NATO'nun BDT içine yerleştirdiği bir Truva Atı olarak görülmüştür. GUUAM'ın arzu edilen türden sonuçlar üretememesinin Rusya'nın engelleyici tutumu dışında da nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle bu yapı, üyeleri itibarıyla oldukça geniş bir coğrafi dağılım göstermektedir ve üyeleri arasında güdülen hedefler ve sahip olunan kapasiteler açısından da büyük farklılıklar bulunmaktadır (Allison, 2004, s. 477).

GUUAM'ı özel kılan şey, BDT üyesi dört devletin birlikte hareket ederek ilk kez Rusya'dan bağımsız hareket edecek bir güvenlik yapısı kurmaya çalışmalarıdır. Diğer bir deyişle post-Sovyet coğrafyada Rusya'nın güvenlik açısından ezici üstünlüğüne karşı ilk kez bir meydan okuma söz konusudur. Her ne kadar GUUAM açıkça Rusya karşıtı bir tavır ilan etmemiş olsa da aslında BDT bölgesinde ona alternatif bir yapı oluşturulmuştur (Bailes, Baranovsky and Dunay, 2007, s. 179). Bölgeselcilik perspektifinden bakıldığında GUUAM'ın başarısızlığındaki en önemli nedenlerden biri de coğrafi yakınlığa dayalı bir oluşum olmamasıdır. GUUAM bu bakımından Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan diğer tüm alt-bölgesel işbirliği ağlarından farklılaşmaktadır. Ayrıca

üyelerinin salt coğrafi konumları itibariyle değil ama aynı zamanda tarihi ve kültürel yapıları itibariyle de birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda GUUAM'ın diğer pek çok alt-bölgesel oluşumdan farklı olarak sosyo-ekonomik nedenlerle değil, güvenlik ve siyaset alanındaki endişelerle oluşturulduğu da unutulmamalıdır (Pavliuk, 1998, ss. 1-2).

Aktardığımız bilgilerden anlaşıldığı üzere Merkezi Asya devletlerinin ŞİÖ'den tek beklentilerinin dengelemeyi mümkün kılması olmadığı açıktır. Zira bölge devletleri, tıpkı KGAÖ'de olduğu gibi burada da öncelikle politik istikrarın korunması gibi temel bir motivasyonla hareket etmektedirler. Bu çerçeveden bakıldığında da "rejim güvenliği" meselesi ön plana çıkmaktadır. Aslında ŞİÖ'nün de daha en başından itibaren sanki iç güvenlikle ilgiliymiş gibi bir görüntü verdiği söylenebilir. Çünkü örgütün amaçları arasında rejim güvenliği, iç sorunlar ya da bölücü faaliyetler gibi daha ziyade iç güvenliği ilgilendiren hususlar bulunmaktadır (Kocamaz, 2019, s. 129). Merkezi Asya devletlerinin neredeyse tamamının bağımsızlıklarını kazandıkları ilk günlerden itibaren bu türden sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldıkları düşünülecek olursa, örgütten bu yöndeki beklentilerini anlamak daha kolay olacaktır. 1990'lı yıllar boyunca iç politik sorunlarla uğraşan bölge devletlerinin, 2000'lerin başlarında bazı eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan 'renkli' devrimlerden ve Afganistan'dan yayılan radikalizmden olumsuz etkiledikleri de görülür.

Aslına bakılırsa rejim güvenliği meselesi yukarıda da değinildiği üzere, bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki dönemde Rusya'nın peşine takılmayı seçerek neden onun hegemonyasına rıza gösterdiklerini de açıklayan bir husustur. Rusya da ulus inşa süreçlerinin yarattığı sorunlarıyla boğuşan bölge devletlerinin bu zafiyetlerinden yararlanmakta herhangi bir beis görmemiştir. Rusya etkisini ve çıkarlarını korumak amacıyla tüm eski Sovyet cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler geliştirerek onları, merkezinde kendisinin olduğu çeşitli oluşumlarla bir arada tutmaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya'nın bölge devletleriyle ilişkilerinde normatif kaygılarla hareket ettiği de pek söylenemez. İlgili devletlerin siyasi görünümüne bakmaksızın Rusya, yerel siyasette hayatta kalma mücadelesi veren yönetici elitlere ihtiyaç duydukları askeri desteği ve mali kaynakları aktarmıştır. Aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere rejim güvenliği meselesi tüm bölge devletleri için önemli bir konudur. Bu nedenle BDT, KGAÖ ve ŞİÖ gibi bölgesel oluşumlar bu türden konuları hep öncelikli gündem olarak ele almışlardır.

Elbette Rusya'nın büyük ölçüde kendi iradesiyle oluşturulan bölgesel yapılardan başkaca beklentileri de bulunmaktadır. Örneğin Rusya, BDT ve onun devamı niteliğindeki tüm oluşumları daha en başından itibaren bölgeye dönük olası tek yanlı müdahalelerine “*ex post facto*” meşruiyet sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Bununla birlikte özellikle BDT'nin Rusya'nın beklentilerinin aksine Rusya destekli ve onun kontrollünde olan bir askeri-güvenlik entegrasyonuna dönüşmediğini de hatırlamak gerekir. Zira post-Sovyet ülkeler de kerhen kabul etikleri Rus hegemonyasından gerçekte rahatsızlık duyarak, bahse konu yapıların kendi egemenliklerini sınırlandırmasından endişe etmişlerdir. Bu nedenle Merkezi Asya devletleri hegemonla uzlaşmanın düşük maliyetli bir yolu olarak gördükleri BDT yapısı içerisinde yer almış ancak onun daha güçlü bir güvenlik entegrasyonuna dönüşmesini pek istememişlerdir (Allison, 2004, ss. 468-473).

ŞİÖ özelinde konuşacak olursak, dengeleme meselesinin bu örgüt bünyesinde daha özel bir hal aldığını söyleyebiliriz. Zira ŞİÖ, Rusya ile Çin'in Amerikan hegemonyasını dengelemeye dönük bir girişimdir. Bu iki devletin ortak inisiyatifi olarak doğmuş bir bölgesel yapı olarak ŞİÖ'nün temel amacı, Merkezi Asya'daki varlığından ve tek yanlı davranışlarından rahatsızlık duydukları ABD'yi dengelemektir. Her ne kadar Çinli yetkililer bu örgütün aslında ABD'ye karşı çıkmak için değil de bölgesel istikrarı sağlamak üzere tasarlandığını söyleseler de ŞİÖ'nün “uluslararası ilişkilerde tekel ve tahakküme karşı çıkmak” şeklinde ifade edebileceğimiz bir resmi politikası bulunmaktadır. Kısacası ŞİÖ'nün en büyük iki üyesinin ABD'den bağımsız hareket edebilmek, kendilerini alternatif bölgesel liderler olarak sunabilmek ve kendi arka bahçeleri olarak gördükleri bu bölgeye diğer güçlerin girmesini önlemek gibi bazı başkaca stratejik amaçları da bulunmaktadır (Bailes, Baranovsky and Dunay, 2007, s. 189).

Ancak hemen belirtelim ki ŞİÖ vasıtasıyla ABD'nin dengelenmesinden kasıt, bu devlete karşı bir kapasite inşa etmek değildir. Örgütün “Doğu'nun NATO'su” olabileceği iddialarına cevaben Sergey Ivanov, 2006'da ŞİÖ'nün askeri bir ittifak olmadığını net bir şekilde açıklamıştır (Nygren, 2008, s. 43). Dolayısıyla ŞİÖ'nün aslında bir çeşit yumuşak dengeleme (soft balancing) aracı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca örgüt bünyesinde birbirlerine pek de güvenmeyen iki zoraki müttefik gibi hareket eden Rusya ile Çin'in de gerçekte kendilerine has bireysel gündemleri bulunmaktadır. Zira Rusya ŞİÖ'yü Merkezi Asya'daki askeri ve siyasi pozisyonunu pekiştirebileceği çok taraflı bir güvenlik örgütü olarak görmektedir. Çin ise bu yapı sayesinde hem ekonomik

üstünlüğünü sürdürmeyi hem de bölgenin enerji kaynaklarına erişmeyi umut etmektedir (Kocamaz, 2019, ss. 140-141). Kaldı ki Rusya, ABD'nin stratejik varlığına karşı gerçekte ŞİÖ'yü değil, KGAÖ'nü bir dengeleme aracı olarak görmektedir. Bu nedenle Moskova'nın ŞİÖ'ye katılımı ABD'yi değil, artan bölgesel etkinliğini sınırlamak istediği Çin'i dengelemek üzere diyebiliriz (Allison, 2004, ss. 478-480).

Sonuç

Devletler arası işbirliği süreçlerini kolaylaştıran ve mümkün kılan genel çerçeveler olarak görebileğimiz bölgeselci hareketler, Merkezi Asya'da istenilen türden sonuçlar üretememiştir. Ekonomi ya da kalkınma gibi alanlarda görülen kısmi başarılarla rağmen, özellikle güvenlik alanında süreç çok daha yavaş ilerlemektedir. Bağımsızlıklarını yeniden kazanan bölge devletleri, yaşadıkları onca güvenlik sorununa rağmen kendi aralarında kapsamlı ve tutarlı bir güvenlik işbirliği inisiyatifi geliştirememişlerdir. Bölge devletlerinin kendi aralarında yaşadıkları sınır anlaşmazlıkları gibi sorunlar, devam etmekte olan rejim inşa süreçlerinin kaynaklanan sıkıntılar, elitlerin değişen politik tercihleri ya da terörizm gibi sınır aşan nitelikteki suçlar bu türden bir işbirliği gerçekleştirmeyi teknik düzeyde zorlaştırmıştır. Ancak kanaatimizce kapsamlı bir güvenlik işbirliğinin gerçekleşmemesinin asıl nedeni, uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan ve büyük güç rekabeti olarak tanımlayabileceğimiz durumdur. Bu bağlamda aslında büyük güçlerin politik tercihleri, bölgeselci girişimlerin hem başlatıcısı hem sınırlandırıcısı olmuştur.

Örneğin Rusya'nın bölgesel politikaları tarihsel süreç boyunca hep güvenlik eksenli olmuştur. Zira jeopolitik bir bakış açısıyla hareket eden Rusya'nın hem bölgesel varlığını sürdürebilmek hem de yabancı güçlerin bölgeye erişimini sınırlandırmak amacıyla kendi öncülüğünde birçok bölgesel girişimi başlattığı görülür. Ancak Rusya, ironik bir şekilde, öncüsü olduğu bu girişimler sonucunda ortaya çıkan yapıların daha ileri düzey bir işbirliği platformuna dönüşmemesinin de temel nedenidir. Zira Rusya'nın bölgenin eski hegemonu olma vasfını yeni dönemde de sürdürme isteği Merkezi Asya devletlerini tedirgin etmektedir. "Ne ona rağmen ne de onsuz" bir güvenlik siyaseti formüle edemeyeceklerinin farkında olan bölge devletleri Rusya ile gönülsüz bir işbirliği içinde olmuşlardır. Nitekim bölge devletleri kendileri için en sorunlu dönem olan 1990'lar boyunca tehdidin kaynağıyla uyum sağlama olarak tanımlayabileceğimiz peşine takılma stratejisi izleyerek Rusya'nın inisiyatifiyle oluşturulan bölgesel güvenlik yapılarına dahil olmuşlardır.

Merkezi Asya devletlerinin Rusya öncülüğünde oluşturulan bölgesel güvenlik yapılarına dâhil olmalarının bir diğer nedeni ise iç güvenlikle ilgili konulardır. Ulus inşa süreçlerinden geçerken yaşadıkları sorunları, bu türden güvenlik oluşumlarının içinde yer alarak atlarmaya çalışan bölge devletlerinin bu yapılardan beklentileri daha ziyade iç güvenlikle ilgili olmuştur. Tam da bu nedenle bölgesel güvenlik kapsamında görebileceğimiz Merkezi Asya'daki hiçbir oluşum, ortak bir tehdide karşı kurulmuş bir kolektif savunma yapısına dönüşmemiştir. Bu yapıların bölge devletleri açısından başka bir önemi ise uluslararası sistemdeki değişimler sonucu ortaya çıkmıştır. Zira Merkezi Asya devletleri, büyük güçlerin bölgeye olan ilgilerinin artmasıyla birlikte bu yapılara üyeliği etkin bir dengeleme aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Özellikle yeniden toparlanmayı kısmen başardıkları 2000'li yıllarla birlikte bölge devletlerinin büyük güçler arası rekabeti kendi stratejik özerkliklerini arttırmak için kullanmaya başladıkları görülmektedir.

Önceleri, 11 Eylül 2001 saldırılarını müteakiben bölgede kendisini daha fazla hissettirmeye başlayan ABD'nin stratejik varlığını Rusya'ya karşı bir dengeleme unsuru olarak kullanan merkezi Asya devletleri, daha sonraki dönemde Çin'in her geçen gün artan siyasi ve ekonomik etkisinden de istifade etmeye başlamışlardır. Neo-realist perspektiften bakıldığında, Rusya ile uyum davranma ya da onun peşine takılma stratejisi bu devletlerin BDT ve ondan türeyen oluşumlara katılımının temel nedenidir. Bu süreç, bir çeşit hegemon destekli bölgecilikle sonuçlanmış ve beklenen faydayı sağlamamıştır. Merkezi Asya devletlerinin ŞİÖ'ye üyeliğini de benzer bir mantıkla açıklayabiliriz. Çünkü uluslararası sistemde etkisini giderek arttıran Çin yalnızca sınır komşusu olan bir devlet değil, aynı zamanda geleceğin potansiyel hegemonudur. Ancak tıpkı Rusya gibi Çin'in de kendi hareket serbestisini sınırlayabilecek bölgesel oluşumlara sonuna kadar sadık kalacağını bekleyemeyiz. Zira tipik bir büyük güç olarak Çin de tıpkı Rusya gibi bu devletlerden ulusal çıkarlarını kendisiyle uyumlu şekilde tanımlamalarını bekleyecektir. Dolayısıyla asimetrik ilişkileri kurumsallaştırmaya dönük bölgeselci girişimlerin, en azından güvenlik açısından bölge devletlerine sağlayacağı katkı hep sınırlı olacaktır. Bu nedenle bu türden girişimlerin görünür bir gelecekte daha farklı bir netice vermesi ve bölgeselleşme süreçlerini hızlandırması beklenmemelidir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Acharia, A. (2012). Comparative regionalism: A field whose time has come?. *The International Spectator*, 47(1), 3-15.

Allison, R. (2004). Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International Affairs*, 80(3), 463-483.

Bailes, A., Baranovsky, J. V. and Dunay, P. (2007). Regional security cooperation in the former Soviet area. *SIPRI Yearbook 2007: Armaments, disarmament and international security*.

Bohr, A. (2004). Regionalism in Central Asia: New geopolitics, old regional order. *International Affairs*, 80(3), 463-483.

Buzan, B. and Wæver, O. (2003). *Regions and powers the structure of international security*. New York: Cambridge Uni. Press.

Christoffersen, G. (2022). Russian thinking about CSTO peacekeeping: Central Asia, China, and the Ukraine War. *The Asian Forum*, Erişim tarihi: 25.08.2022. <https://theasanforum.org/russian-thinking-about-csto-peacekeeping-central-asia-china-and-the-ukraine-war/>.

Cooley, A. (2019). Ordering Eurasia: The rise and decline of liberal internationalism in the Post-Communist space. *Security Studies*, 28(3), 588-613.

Doidge, M. (2007). From developmental regionalism to developmental interregionalism? The European Union approach. *NCE Working Papers*. No 07/01.

Euka, C. and Nwagbo, S. (2016). Regional international organizations as conflict managers: The limits and capabilities. *African Research Review*, 10(2), 16-30.

Fawcett, L. (2005). Regionalism from an historical perspective. In M. Farrell, B. Hettne, L. V. Langenhove (Eds.) *Global politics of regionalism: Theory and practice* (pp. 21-37). London: Pluto Press.

Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: A realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507.

Haar, E. V. D. (2009). *Classical liberalism and international relations theory: Hume, Smith, Mises, and Hayek*. New York: Palgrave Macmillan.

Haas, M. D. (2015). The Collective Security Treaty Organization: On its way to a "NATO of the East?". *Central Asia Policy Brief*, 26. Erişim tarihi: 15.08.2022, <https://centralasiaprogram.org/collective-security-treaty-organization-nato-east>

Hensel, P. R. and Mitchell, S. M. (2005). Issue indivisibility and territorial claims. *GeoJournal*, 64(4), 275-85.

Hettne, B. (1999). Globalization and the new regionalism: The second great transformation. In B. Hettne, A. Inotai and O. Sunkel (Eds.) *Globalism and the New Regionalism 1* (pp. 1-24.). New York: Palgrave.

Hettne, B. (2008). Teori ve pratikte güvenliğin bölgeselleşmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 87-106.

Hettne, B. and Söderbaum, F. (1998). The new regionalism approach. *Politeia*, 17(3), 1-18.

Hurrell, A. (1995). Explaining the resurgence of regionalism in World politics. *Review of International Studies*, 331-358.

Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşumunun hukuki boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 387-401.

Jervis, R. (1999). Realism, neoliberalism and cooperation: Understanding the debate. *International Security*, 24(1), 42-63.

Kacowicz, A. M. (1999). Regionalization, globalization, and nationalism: Convergent, divergent, or overlapping? *Alternatives*, 24, 527-556.

Kocamaz, S. Ü. (2019). The rise of new powers in World politics: Russia,

China and the Shanghai Cooperation Organization. *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 127-141.

Kubicek, P. (2009). The Commonwealth of Independent States: An example of failed regionalism? *Review of International Studies*, 35, 237-256.

Kydyralieva, S. ve Abdibaitova, B. (2018). Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki etkinsizliği. *Bilge Strateji*, 10(18), 93-109.

Libman, A. (2007). Regionalisation and regionalism in the post-Soviet space: Current status and implications for institutional development. *Europe-Asia Studies*, 59(3), 401-430.

Nygren, B. (2008). *The rebuilding of greater Russia: Putin's foreign policy towards the CIS countries*. New York: Routledge.

Pavliuk, O. (1998). Guam; the spillover of politics into economics? *The Turkish Yearbook of International Relations*, 28, 1-27.

Rauf, S. and Saud, A. (2020). Prospects of CSTO and SCO in regional politics of Central Asia. *International Journal of Politics and Security*, 2(4), 30-50.

Saat, J. H. (2005). The collective security treaty organization. *Conflict Studies Research Centre: Central Asian Series*, No 05/09.

Walt, S. M. (1990). *The Origins of Alliances*. Ithaca and London: Cornell Uni. Press. Paperback Edition.

Waltz, K. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.

Yılmaz, S. (2022). Avrupa Birliği'nin Asya'yla ilişkilerinde bölgeler arası bir etkileşim biçimi olarak Asya-Avrupa diyalogu. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 602-625.